

Daniel Gucewicz

ORCID: 0000-0002-8045-8470
(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

Bartłomiej Noszczak

ORCID: 0000-0003-2993-3149
(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie)

„ZUPEŁNIE OBCE CIAŁO”.
DUSZPASTERSTWO WOJSKOWE
W ŚWIETLE DOKUMENTÓW
GŁÓWNEGO ZARZĄDU
POLITYCZNEGO WOJSKA POLSKIEGO
Z LAT 1962–1964

Działalność duszpasterstwa wojskowego wyznania rzymskokatolickiego (DW) w siłach zbrojnych komunistycznej Polski miała nie tylko charakter religijny, lecz także polityczno-propagandowy¹. Na pozór nawiązywało ono do tradycji polskiego oręcza, a jego obecność świadczyła o poszanowaniu przez monopartię religii i instytucjonalnego Kościoła katolickiego². W rzeczywistości – niezależnie od

¹ Po II wojnie światowej w ograniczonym zakresie działały w Polsce jeszcze tylko dwa duszpasterstwa wojskowe – ewangelicko-augsburskie i mojżeszowe (K. Rej, *Ewangelicka służba duszpasterska w Wojsku Polskim 1919–1950*, Warszawa 2000; K. Szczygielski, *Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku [w:] Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 667 i n.). Szerzej o zadaniach DW zob. T. Płoski, *Duszpasterstwo w Wojsku Polskim. Studium prawne z uwzględnieniem praw człowieka i prawa humanitarne*, Olsztyn 2006.

² O historii DW w kraju przed 1945 r. zob. np. S.Z. Frątczak, *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce 1918–1923. Studium historyczno-prawne*, t. 1–2, Warszawa 2021; *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek *et al.*, Lublin 2004; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998; J. Odziemkowski, S. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej*, Toruń 2000.

wykonywanych praktyk religijnych i duszpasterstwa – DW było instrumentem oddziaływania w duchu propanstwowym na żołnierzy wyznania rzymskokatolickiego. U zarania swojego istnienia w armii polskiej formowanej od maja 1943 r. w ZSRR miało ono również – w zamyśle Kremla – legitymizować ją i przedstawiać jako alternatywę dla Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie³ (notabene te ostatnie miały legalne z punktu widzenia prawa świeckiego i kanonicznego duszpasterstwo wojskowe, z którym te tworzone w stalinowskiej Rosji nie miało nic wspólnego⁴).

Początkowo pod kierownictwem ks. mjr., a następnie ppłk. Wilhelma Franciszka Kubsza DW w Armii Polskiej na Wschodzie funkcjonowało bez podstaw prawnych i organizacyjnych. Dopiero na opanowanym przez Armię Czerwoną obszarze RP naczelny dowódca WP gen. Michał Rola-Żymierski wydał 9 października 1944 r. rozkaz zorganizowania przy Naczelnym Dowództwie WP Głównego Wydziału Duszpasterstwa WP (GWD WP), któremu podlegały wszystkie placówki odpowiedzialne w armii za służbę człowiekowi w imieniu Kościoła⁵.

Niedługo później, gdyż 24 października tego roku, Żymierski i szef Sztabu Głównego WP gen. Bolesław Zarako-Zarakowski określili etaty w ramach DW. Na czele GWD WP, który w istocie był tylko nikłą namiastką kurii polowej, stanął generalny dziekan WP w stopniu pułkownika lub – według dokumentu – generała brygady⁶. Ponadto utworzono etaty na szczeblu duszpasterstwa armii, korpusu, dywizji, brygady, pułku, zapasowego pułku piechoty, samodzielnych jednostek szkolnych i szpitali. Rozkaz przewidywał także etaty dla służb pomocniczych⁷.

Po zakończeniu II wojny światowej zdemobilizowano większość kapelanów wojskowych, a działalność DW zreorganizowano⁸. Żymierski 5 listopada 1945 r. powołał

³ Niezależnie od politycznej roli, jaką wyznaczono duszpasterstwu wojskowemu, żołnierze armii gen. Zygmunta Berlinga korzystali z posługi duchowej i wychowawczej jej pierwszego kapelana mjr. Wilhelma Kubsza, co było dla nich pozytywną zmianą w ateistycznym ZSRR. Później dotyczyło to również innych duchownych, którzy znaleźli się w 1. i 2. Armii WP. Na ten temat zob. J. Humeński, *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, Warszawa 1974; J.W. Wysocki, *Duszpasterstwo wojskowe w Armii Polskiej w ZSRR i w 1 Armii Wojska Polskiego [w:] Historia duszpasterstwa...*, s. 583 i n.; *Ze Wschodu z kapelanem. Rzecz o księdzu – kapelanie 1 Polskiej Dywizji Piechoty imienia Tadeusza Kościuszki Pułkowniku Wilhelmie Franciszku Kubszu*, red. W. Szklarski et al., Nadarzyn [1998]. O życiu religijnym oraz posłudze duszpasterskiej pierwszych kapelanów wspominali też zwykli żołnierze IWP, którzy przeszli szlak bojowy. Zob. K. Kaźmierska, J. Pałka, *Żołnierze LWP. Historie mówione*, Łódź 2018, s. 138–139, 197, 238, 259, 284, 288–289, 291, 295, 307, 323, 329, 335, 347, 357.

⁴ O duszpasterstwie w PSZ zob. np. W. Cieński, *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939–1942*, wybór i oprac. J. Żurek, Katowice – Warszawa 2021; Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa 2009.

⁵ *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, red. M. Anusiewicz, Warszawa 1958, s. 206–207.

⁶ W warunkach obowiązywania konkordatu (dopiero 12 IX 1945 r. został on jednostronnie unieważniony przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej) instytucja GWD WP kolidowała z przepisami Statutu Duszpasterstwa Wojskowego, zatwierdzonego 27 II 1926 r. przez Stolicę Apostolską dekretem nuncjusza apostolskiego w Polsce. Według tego aktu na czele duszpasterstwa stał biskup polowy, który tworzył kurię polową, a terytorium kraju zostało podzielone na parafie wojskowe. Pełna treść statutu: Dz.U. 1926, nr 124, poz. 714.

⁷ *Organizacja i działania...*, s. 220–221; P. Piontek, M. Wesołowski, *Generalny Dziekanat Wojska Polskiego w latach 1945–1989*, Warszawa 2006, s. 11.

⁸ O historii DW po 1945 r. zob. P. Piontek, M. Wesołowski, *Generalny Dziekanat...* Wiele nowych ustaleń związanych z historią tego duszpasterstwa znajdzie się w przygotowywanej do druku pracy zbiorowej: *Kapelani i duszpasterstwo Ludowego Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 1, red. D. Gucewicz. Niezależnie od tego omawiane zagadnienie wymaga dalszych badań opartych m.in. na kwerendach w ar-

Duszpasterstwo MON Wyznania Rzymskokatolickiego z generalnym dziekanem WP na czele. Podlegały mu duszpasterstwa siedmiu istniejących wówczas okręgów wojskowych, które dzieliły się na duszpasterstwa garnizonów⁹.

Dalsze istotne zmiany organizacyjne w duszpasterstwie wojskowym wprowadzono 15 listopada 1945 r., gdy w miejsce Szefostwa Duszpasterstwa MON i Wydziału Charytatywnego Duszpasterstwa MON utworzono – po raz kolejny bez żadnej konsultacji ze stroną kościelną – Generalny Dziekanat WP (GD WP). Kierował nim generalny dziekan WP, który w sprawach duszpasterstwa podlegał bezpośrednio ministrowi obrony narodowej. W odróżnieniu od sytuacji w II RP nie miał on uprawnień biskupa polowego, a jego stanowisko było czysto administracyjne¹⁰. Był przełożonym wszystkich dziekanów, proboszczów i kapelanów WP. Kierował duszpasterstwem nie tylko w Siłach Zbrojnych RP, lecz także w Korpusie Bezpieczeństwa Wewnętrznego i (od marca 1949 r.) Wojskach Ochrony Pogranicza.

Rozkaz z 15 listopada 1945 r. określał również prerogatywy dziekanatów okręgów wojskowych, probostw Marynarki Wojennej, dywizji i garnizonów, kapelana cmentarza wojskowego w Warszawie i kapelanów honorowych. Duszpasterstwa okręgów wojskowych przemianowano na dziekanaty okręgów wojskowych. Zarządzali nimi księża dziekani, którzy mieli swoich zastępców. Ci ostatni byli zarazem proboszczami garnizonów w siedzibach dowództw okręgów wojskowych i kapelanami szpitali wojskowych. W garnizonach, gdzie nie było etatowych proboszczów, powoływano kapelanów pomocniczych z grona duchowieństwa cywilnego. Na wniosek generalnego dziekana WP minister obrony narodowej mógł przenosić zwolnionych ze służby czynnej kapelanów wojskowych na etat kapelanów honorowych, którzy nie pełniąc czynności duszpasterskich, pozostawali w dyspozycji ministra i generalnego dziekana WP¹¹.

Przez cały okres Polski Ludowej kapelani wojskowi byli powoływani na swoje stanowiska bez porozumienia z władzami kościelnymi. Według stanu na grudzień 1945 r. w DW pracowało 33 kapelanów wojskowych¹². Do lat sześćdziesiątych ich liczba nie wzrosła w znaczący sposób¹³. Generalnie w całym powojennym czterdziestopięcioletnim DW cierpieć na braki kadrowe.

chiwach kościelnych, których zasób nie został jeszcze rozpoznany pod tym kątem w wystarczającym stopniu. Dotyczy to na przykład przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim (zespół „Sekretariat Prymasa Polski”) akt dotyczących duszpasterzy wojskowych.

⁹ 1945 listopad 5, Warszawa – Rozkaz nr 0310/Org. Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego marszałka Polski Michała Żymierskiego wprowadzający zmiany organizacyjne w Duszpasterstwie Wojskowym Wyznania Rzymskokatolickiego [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w latach 1945–1991*, cz. 1: 1945–1956, wybór i oprac. T. Kośmider, M. Wesołowski, Warszawa 2007, s. 51–52.

¹⁰ W latach 1943–1991 na czele DW stali kolejno księża: ppłk Wilhelm Kubsz (1943–1945), płk Stanisław Warchałowski (1945–1947), płk Wacław Pyszkowski (1947–1950), płk Roman Szemraj (1950–1964), płk Julian Humeński (1964–1986) i płk Florian Klewiado (1986–1991).

¹¹ 1947 listopad 15, Warszawa – Rozkaz nr 0263/Org. Ministra Obrony Narodowej marszałka Polski Michała Żymierskiego wprowadzający zmiany organizacyjne w Duszpasterstwie Wojskowym Wyznania Rzymskokatolickiego [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 175–178. Omówienie prerogatyw kapelanów wojskowych na podstawie postanowień rozkazu zob. T. Kośmider, M. Wesołowski, *Wstęp* [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 16–17; P. Piontek, M. Wesołowski, *Generalny Dziekanat...*, s. 18–19.

¹² 1945 grudzień 15, Warszawa – Zestawienie oficerów Duszpasterstwa Wojskowego Wyznania Rzymskokatolickiego pełniących czynną służbę w Wojsku Polskim [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 58–59.

¹³ Przykładowo, w maju 1947 r. w DW pracowało 38 duchownych, w tym czterech z nich wchodziło w skład Szefostwa Duszpasterstwa WP (1947 maj 9, Warszawa – *Wykaz kapelanów wojskowych wyznania*

Rdzeń środowiska kapelanów wojskowych tworzyli duchowni lojalni wobec władz partyjno-państwowych, czyli tzw. księża „patrioci” (mimo to również oni byli objęci szykanami – na przykład inwigilacją przez agendy Głównego Zarządu Informacji WP, czyli wojskowego kontrwywiadu¹⁴). Nierzadko duchowni ci byli skonfliktowani z episkopatem oraz niższym duchowieństwem diecezjalnym i zakonnym, a ich postawy – także moralne – budziły kontrowersje, a nawet zgorzenie. Ich zaangażowanie w działalność pozakościelną – głównie społeczno-polityczną – oraz uczestnictwo w prosystemowych organizacjach, takich jak państwowo Zrzeszenie Katolików „Caritas”, Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, odbywało się często kosztem pracy duszpasterskiej¹⁵.

Oczywiście, wśród kapelanów wojskowych znajdowały się też osoby oddane swojej posłudze – pełne poświęcenia, pracowite, karne i zdyscyplinowane. Kapelani wojskowi byli deklaratywnie wierni Stolicy Apostolskiej oraz swoim kościelnym zwierzchnikom w kraju na czele z prymasem¹⁶. W praktyce wykonywali działania osłabiające wspólnotę Kościoła hierarchicznego. Ze względu na swoje postępowanie (nie tylko okołopolityczne) nie otrzymywali jurysdykcji, posiadali ją warunkowo, byli zagrożeni suspensą albo zostali suspendowani¹⁷. Określenie pełnego profilu tego środowiska wymaga dalszych badań.

rzymskokatolickiego [w:] Duszpasterstwo wojskowe w Polsce..., s. 159–161). We wrześniu 1948 r. liczba kapelanów wojskowych wzrosła do 42 (*1948 wrzesień 23, Warszawa – Wykaz kapelanów wojskowych Duszpasterstwa Rzymskokatolickiego [w:] Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 232–234). Jednak w maju 1963 r. w DW pełniło posługę duszpasterską tylko 21 księży. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), GZP WP, 380/92/886, Notatka służbowa sporządzona przez szefa GZP WP gen. Wojciecha Jaruzelskiego dla kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR Kazimierza Witaszewskiego dotycząca duszpasterstwa wojskowego, 8 V 1963 r., k. 72.

¹⁴ Wydaje się jednak, że w zdecydowanej większości były to sprawy zakładane czysto formalnie. W tecze z materiałami dotyczącymi inwigilacji i tajnej współpracy ks. Franciszka Wilczka (biogram poniżej) oficer Informacji stwierdził wprost, że choć prowadzone są na tegoż tzw. akta rozpracowania pojedynczego (ARP) kryptonim „Zakonnik” o zabarwieniu „klerykalizm – sekciarstwo”, to „nie jest on przez nas rozpracowywany” i nie planowano wobec niego żadnych przedsięwzięć operacyjnych. Wśród przyczyn tego wymienił to, że figurant był tajnym współpracownikiem WUBP, nie występował w mundurze wojskowym, w ogóle nie był związany z wojskiem (poza zatrudnieniem), ponadto skierowano go do Katowic celem prowadzenia pracy politycznej (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach, 001/586, t. 2, Pismo kierownika Sekcji Informacji 10. Brygady Pracy mjr. Kacprzaka do szefa Zarządu Informacji Śląskiego Okręgu Wojskowego we Wrocławiu, [styczeń 1954 r.], k. 150–151). O działalności ks. Wilczka zob. A. Dziurok, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012, s. 662–663; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Katowice – Warszawa 2018, s. 260–261 i in.

¹⁵ Przykładowo, w protokole wizytacji duszpasterskiej przeprowadzonej w październiku 1945 r. w 7. DP na temat ks. mjr. Antoniego Lempartego czytamy: „Nie wypełnia swych obowiązków jako kapelan wojskowy. Są jednostki wojskowe, w których tylko raz odprawił nabożeństwo w całym okresie powojennym i nie urządził spowiedzi. Ponadto brak u niego zdyscyplinowania wojskowego i postawy oficerskiej. Natomiast ks. Lemparty całą swoją duszą oddał się pracy społecznej” (*1945 październik 19, Katowice – Protokół z wizytacji duszpasterskiej przeprowadzonej przez dziekana Okręgu Wojskowego nr IV Antoniego Łopacińskiego w 7 Dywizji Piechoty [w:] Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 48).

¹⁶ *1946 maj 16, Warszawa – Pismo zastępcy generalnego dziekana Wojska Polskiego Wacława Pyszkowskiego do Prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda stanowiące deklarację wierności kapelanów wojskowych [w:] Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 94–95.

¹⁷ Za przykład niech posłuży zastępca generalnego dziekana i dziekan KBW ks. płk Michał Zawadzki, w 1948 r. zasuspendowany i zagrożony ekskomuniką. Zob. H. Kielczewski, *Ksiądz płk Michał Zawadzki w strukturach KBW i WP, „Znad Kamiennej. Studia i materiały”* 2012, t. 5, s. 129–130.

Od 1 września 1946 r. DW wydawało własny periodyk pod tytułem „Kapelan Wojskowy”. Jego tematyka ogniskowała się na służbie kapłańskiej w WP. Czasopismo publikowało związane z nią rozkazy i zarządzenia, a także szkice i materiały do homilii i kazań. Omawiało aktualne zagadnienia i problemy pracy duszpasterskiej w WP.

W apogeum stalinizmu w Polsce (1949–1954) rola DW zmalała, co współgrało z represyjnym kursem polityki wyznaniowej, czego swoistym ukoronowaniem było internowanie we wrześniu 1953 r. prymasa Stefana Wyszyńskiego. Sytuację tę skomplikował fakt, że 21 kwietnia 1948 r. Stolica Apostolska uchyliła statut DW z 1926 r. W ezopowym języku uznała, że w „zmienionych warunkach” po II wojnie światowej ten akt normatywny nie odpowiadał potrzebom, był niewykonalny i powodował błędne wykładnie wprowadzające zamieszanie w jurysdykcji kościelnej. Na mocy tej decyzji zlikwidowano parafie wojskowe w RP. Sprawy DW Stolica Apostolska powierzyła Episkopatowi Polski do czasu ustanowienia w kraju biskupa polowego, co ostatecznie w komunistycznej Polsce nigdy nie nastąpiło. Prawo udzielania jurysdykcji kapelanom wojskowym należało odtąd wyłącznie do biskupów diecezjalnych¹⁸.

Episkopat dążył do uregulowania działalności DW, lecz aparat władzy nie respektował wniosków w tej sprawie lub je ignorował. Zadeklarowana w niby-porozumieniu między rządem RP a biskupami z 14 kwietnia 1950 r. wola jej rozwiązania pozostała martwą literą. Zgodnie z logiką ograniczania wpływów Kościoła czynniki partyjno-państwowe i wojskowe marginalizowały również rolę DW. Dwunastego czerwca 1950 r. zlikwidowano dziekanaty okręgów wojskowych oraz probostwa dywizji, a w ich miejsce utworzono probostwa garnizonu. Wydana w tej sprawie przez ministra obrony narodowej marszałka Konstantego Rokossowskiego decyzja utrudniła dostęp kapelanom do jednostek wojskowych i ograniczyła ich duszpasterstwo do murów kościołów garnizonowych, eliminując możliwość wpływania religijnego na ogół żołnierzy. Kapelani wojskowi mogli odtąd pełnić posługę jedynie w wąskim zakresie¹⁹.

Zlikwidowano również szczebel organizacyjny kapelanów okręgowych, pozostawiając GD WP w zmniejszonym składzie osobowym. Ponadto rozwiązano duszpasterstwo w KBW i WOP.

W pracy kapelanów wojskowych w IWP duszpasterstwo zajmowało równie ważne miejsce, co polityczna indoktrynacja²⁰. Było znamienne, że od listopada 1945 r. GD WP

¹⁸ Władza biskupów w stosunku do kapelanów wojskowych obejmowała: zgodę na odprawianie mszy świętych, misję kanoniczną do głoszenia Ewangelii, jurysdykcję *in sacramentali foro interno*, władzę udzielania komunii świętej (także jako wiatyku), władzę udzielania ostatniego namaszczenia, władzę chrzczenia dzieci osób wojskowych, zgodę na przeprowadzanie pogrzebów żołnierzy (1948 marzec 19, Warszawa – Stanowisko biskupów polskich wobec duszpasterstwa wojskowego [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 211). Do sprawy jurysdykcji kapelanów wojskowych Episkopat Polski ustosunkował się również w komunikacie z 24 V 1948 r. Zob. 1948 maj 24, Warszawa – komunikat Episkopatu Polski dotyczący uprawnień jurysdykcyjnych kapelanów wojskowych [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 219–221.

¹⁹ 1950 czerwiec 12, Warszawa – Rozkaz Ministra Obrony Narodowej marszałka Polski Konstantego Rokossowskiego nr 053/Org. wprowadzający zmiany organizacyjne w Duszpasterstwie Wojskowym Wyznania Rzymskokatolickiego [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 354–360. Szerzej o interakcjach między władzami partyjno-państwowymi a hierarchią w kontekście działalności DW zob. P. Piontek, M. Wesołowski, *Generalny Dziekanat...*, s. 21 i n.

²⁰ Zadania kapelanów wojskowych w umacnianiu systemu politycznego w powojennej Polsce w taki oto sposób przedstawił w styczniu 1948 r. na łamach „Kapelana Wojskowego” dziekan KBW ks. Michał Zawadzki: „Mamy wychować żołnierza realnie po linii dogmatycznej i etycznej. Wpływającej z zasad

podlegał Głównemu Zarządowi Polityczno-Wychowawczemu Wojska Polskiego, przemianowanemu w 1950 r. na Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego (GZP WP)²¹. Ta komórka administracji wojskowej odpowiadała za polityczno-propagandowe ugruntowywanie systemu władzy w siłach zbrojnych. Transponowała dyrektywy ideowo-polityczno-propagandowe centrum władzy do jednostek wojskowych i nadzorowała ich wykonanie. W tym sensie koordynowała działalność PPR/PZPR w siłach zbrojnych, stając się symbolem sprawowanej nad nimi politycznej i ideologicznej kontroli władz partyjno-państwowych²².

Podległość Generalnego Dziekanatu WP Głównemu Zarządowi Politycznemu WP była paradoksem, ponieważ ten ostatni został również powołany do antyreligijnej i antykościelnej indoktrynacji w wojsku, która współgrała ze zmieniającymi się w zależności od uwarunkowań społeczno-politycznych wytycznymi polityki wyznaniowej (oscylowały one od względnej koncyliacji po represje ze skrytobójczymi mordami osób duchownych włącznie). Przez cały okres swojego istnienia GZP WP wpływał na procesy ateizacji i laicyzacji żołnierzy – zarówno kadry zawodowej (oficerów, podoficerów i szeregowców), jak i poborowych. Dążył do ugruntowania w tym środowisku „światopoglądu materialistycznego” („naukowego poglądu na świat”) poprzez podejmowanie wielu zróżnicowanych działań z zakresu propagandy i indoktrynacji, np. ogólnopolskich kampanii antykościelnych, obchodów świąt państwowych, szkoleń politycznych, wykładów, prelekcji, pokazów filmów. Ważne miejsce zajmował w tej polityce sterowany przez GZP WP proces zeświecczenia kleryków powoływanych do służby wojskowej²³.

wiary, ale i po linii demokratycznej. Te dwa kierunki wychowania mają się spletać w jedno, albowiem chcemy wychować nie dwuosobowego, ale jednoosobowego żołnierza-demokratę na fundamencie przykazań Bożych i praw ludu. W wojsku, które jest najpraktyczniejszym »uniwersytem życiowym«, ksiądz kapelan zajmie harmonijne stanowisko z innymi wychowawcami, urobi specjalny typ »wynalazek nowych czasów« żołnierza katolika-demokratę, który by po powrocie do pracy zawodowej, do rodzinnego środowiska mógł oddziaływać na otoczenie, na ludzi wierzących, z których sam wyszedł, w kierunku utrwalenia ustroju, zmiany przestarzałych poglądów politycznych, uświadomienia mas o dobrodziejstwie wiekowej zwycięskiej walki za lud” (1948 styczeń 1, Warszawa – Artykuł dziekana Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznych Michała Zawadzkiego zamieszczony na łamach „Kapelana Wojskowego” dotyczący stosunku kapelanów wojskowych do powojennej sytuacji społeczno-politycznej [w:] *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce...*, s. 186–187).

²¹ W sprawach gospodarczych, związanych np. z budową obiektów sakralnych, GD WP podlegał także Szefostwu Służby Zakwaterowania i Budownictwa Głównego Kwaternistrzostwa WP. O pracy DW w perspektywie dokumentacji wojskowego aparatu polityczno-wychowawczego zob. M. Wesołowski, *Duszpasterstwo wojskowe w świetle dokumentów archiwalnych aparatu polityczno-wychowawczego w latach 1943–1990*, Warszawa 2009.

²² Szerzej o GZP WP zob. T. Leszkowicz, *Główny Zarząd Polityczny WP jako centrum wojskowej propagandy i indoktrynacji (1956–1980)* [w:] *Wyzwoleni, ale nie wolni (1945–1989). Studia z historii najnowszej*, t. 1, red. A. Popławska et al., Warszawa 2015, s. 139–151; S. Zwoliński, *Organizacja i zadania organów politycznych ludowego WP 1949–1955*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 2/3.

²³ W odróżnieniu od historii DW zagadnienie służby wojskowej kleryków seminariów duchownych ma bogatą literaturę: S. Gabański, *Dobrze! Zapiski kleryka-żołnierza (1965–1967)*, wstęp i oprac. J. Marecki, Kraków 2013; J. Janowski, *Alumni-żołnierze. Elementy formacji seminaryjnej w świadomości alumnów żołnierzy na podstawie analizy dokumentów osobistych*, Świdnica 2007; *Kompanie kleryckie w Wojsku Polskim 1959–1980. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 5 Pułku Inżynieryjnym w Szczecinie-Podjuchach, 8–9 września 2008 r.*, red. J. Kornek, T. Krawczak, J. Macholak, Szczecin 2009; P. Larysz, *Służba wojskowa alumnów Śląskiego Seminarium Duchownego w latach 1959–1978*, Katowice 2009; A. Lesiński, *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980)*, Olsztyn 1995; *Mundur i sutanna*, red. S. Pawłowski, Kraków 1998; A. Setlak, *Służba alumnów WSD w PRL i jej ocena w wypowiedziach alumnów i kapłanów rezerwistów*, Olsztyn 2002; T. Wawryszko, *Klerycy w wojsku. Wspo-*

W implementowaniu na grunt wojskowy założeń polityki wyznaniowej GZP WP współpracował z wyspecjalizowanymi w tym zakresie podmiotami administracji państwowej na czele z cywilną i wojskową tajną policją polityczną oraz (od 1950 r.) Urzędem do spraw Wyznań (UdsW). Problemem wymagającym dalszych badań jest ustalenie szczegółów tych relacji.

W przypadku omawianego zagadnienia otwarte pozostaje również pytanie z zakresu psychohistorii, jak kapelani wojskowi reagowali na powierzone im przez wojskowych zwierzchników zadania, które były niejednokrotnie wymierzone w Stolicę Apostolską, Episkopat Polski i samego prymasa oraz ich współbraci w kapłaństwie. Czy wywoływały dylematy i konflikty sumienia, czy były wykonywane bezdyskusyjnie? Czy kapelani wojskowi mieli świadomość, że w istocie oddziaływanie religijne DW było iluzoryczne, a decydującą rolę w przypadku jego działalności odgrywała propaganda i indoktrynacja środowiska żołnierskiego (zresztą możliwa i tak w ograniczonym zakresie, zważywszy na małą liczbę kapelanów)?

Marginalizowane przez aparat władzy DW zaczęło jeszcze bardziej tracić na znaczeniu po przełomie społeczno-politycznym 1956 r., kiedy to doszło do rewizji polityki wyznaniowej i zmiany jej charakteru z represyjnej na opresyjną. Na początku lat sześćdziesiątych kryzys był na tyle poważny, że postawił nawet pod znakiem zapytania dalsze istnienie duszpasterstwa wojskowego w strukturach Sił Zbrojnych PRL. Podjęto w związku z tym działania zmierzające do zdiagnozowania panującej w nim sytuacji oraz rozstrzygnięcia jego przyszłości.

Na podstawie analizy z lat 1962–1963 Komisja do spraw Kleru KC PZPR z Zenonem Kliszką na czele w grudniu 1963 r. wskazała na konieczność dokonania zmian personalnych w duszpasterstwie wojskowym. Uznano dość oczywisty fakt, że istniało ono nie tyle ze względu na zainteresowanie Ministerstwa Obrony Narodowej, ile wyłącznie dla potrzeb polityki wyznaniowej. Z tego powodu decydującą rolę w jego działalności miał odtąd odgrywać Urząd do spraw Wyznań. Usankcjonowano również istnienie w duszpasterstwie wojskowym kapelanów pomocniczych, którym powierzono administrowanie kościołami garnizonowymi bez potrzeby powoływania ich do wojskowej służby zawodowej. Postanowiono nie zwiększać stanu duszpasterstwa wojskowego, co jednak mogło się odbywać wyjątkowo – na wniosek UdsW. Podjęto też decyzję o zwolnieniu dotychczasowego generalnego dziekana WP płk. Romana Szemraja²⁴.

To ostatnie rozstrzygnięcie było brzemiennie w skutkach dla kariery ks. ppłk. Juliana Humeńskiego, który w lipcu 1964 r. otrzymał nominację na p.o. dziekana generalnego WP i zastąpił na tym stanowisku swojego politycznie niepewnego zwierzchnika. W październiku 1967 r. – awansowany wcześniej do stopnia pułkownika – Humeński został formalnie generalnym dziekanem WP i pełnił tę funkcję przez 19 lat.

mnienia ze służby wojskowej 1971–1973, Skołyszyn 2002; *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Katowice 1999; J. Zajac, *Mundur zamiast sutanny. Klerycy w wojsku. Bartoszyce 1966–1968*, Częstochowa 2010. Niedawno ukazały się obszerne wydawnictwo zawierające wspomnienia kleryków żołnierzy (*Bóg nie jest Bogiem wojny. Wspomnienia alumnów-żołnierzy*, t. 1–3, oprac. K. Fafara, Z. Kępa, J. Prochwicz, Warszawa 2023) oraz kolejne wspomnienia jednego z nich (H. Paško, „*Taki szubrawiec jak wy*”. *715 dni służby wojskowej kleryka w komunistycznej armii*, Warszawa 2024).

²⁴ CAW, GZP WP, 380/92/886, Pismo szefa GZP WP gen. Wojciecha Jaruzelskiego do ministra obrony narodowej marszałka Polski Mariana Spychalskiego w sprawie decyzji dotyczących duszpasterstwa wojskowego, 23 V 1964 r., k. 345.

Nie wiadomo dokładnie, co przesądziło o wytypowaniu tego eksjezuity na mimo wszystko to dość eksponowane stanowisko²⁵. Najpewniej – oprócz kompetencji – ważną rolę odegrało w tym przypadku jego (bezwarunkowe?) wykonywanie dyrektyw centrum władzy. Istotne było również to, że za rządów I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki Siły Zbrojne PRL zaczęły odgrywać większą rolę w polityce wyznaniowej²⁶. W tym kontekście pożądane było obsadzenie stanowiska generalnego dziekana WP przez osobę, która gwarantowałaby bezkolizyjne wdrażanie opresyjnych dyrektyw wymierzonych w podporządkowane Episkopatowi Polski duchowieństwo. W optyce ludzi władzy do tej kategorii osób zapewne zaliczał się właśnie Humeński.

Duchowny spełnił swoje zadanie – dokonał przede wszystkim reformy duszpasterstwa wojskowego (dotyczyła m.in. usprawnienia jego działalności, konsolidacji środowiska księzowskiego i poprawy jego formacji, rozwinięcia budownictwa sakralnego), co spotkało się z pozytywną oceną nie tylko ze strony jego polityczno-wojskowych mocodawców, lecz także środowiska księży żołnierzy. Ceną za to było uzależnienie generalnego dziekana od dyrektyw płynących z ośrodków władzy i realizowanie przez niego kontrowersyjnych przedsięwzięć wymierzonych w Kościół.

* * *

Z opisanymi wydarzeniami wiążą się dokumenty, które niżej edytujemy. Pochodzą one z lat 1962–1964 i obrazują działania, jakie czynniki partyjno-państwowe, administracyjne i wojskowe podjęły w związku ze stwierdzonym wówczas przez nie wadliwym funkcjonowaniem DW.

Wszystkie będące podstawą tego wydania źródła historyczne (w sumie jest ich siedem) pochodzą z aktualnie przechowywanego w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie zespołu pod nazwą „Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego” (zapoznaliśmy się z nimi wcześniej w już rozformowanym Archiwum Wojskowym w Nowym Dworze Mazowieckim).

W zebranych przez nas wyborze źródeł znalazły się kolejno: 1) notatka z 20 czerwca 1962 r. Departamentu Kadr Ministerstwa Obrony Narodowej, Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Urzędu do spraw Wyznań i Wojskowej Służby Wewnętrznej w sprawie duszpasterstwa wojskowego; 2) opracowana komisyjnie 20 czerwca 1962 r. charakterystyka generalnego dziekana WP ks. płk. Romana Szemraja; 3) przedstawiona ministrowi obrony narodowej gen. Marianowi Spychalskiemu notatka służbowa GZP WP z 8 maja 1963 r. dotycząca duszpasterstwa wojskowego wraz z trzema załącznikami, którymi są: 4) pismo z 5 października 1962 r. szefa GZP WP gen. Wojciecha Jaruzelskiego do głównego kwatermistrza WP gen. dyw. Wiktora Ziemińskiego dotyczące duszpasterstwa wojskowego i stanu obiektów sakralnych; 5) opracowany w maju 1963 r. wykaz obiektów sakralnych pozostających w użytkowaniu duszpasterstwa wojskowego z aktualnym stanem obsady personalnej; 6) pismo z 31 października 1964 r. szefa GZP WP gen. Wojciecha Jaruzelskiego do dyrektora UdsW Tadeusza Żabińskiego dotyczące kapelanów pomocniczych, a ponadto

²⁵ O tej postaci zob. B. Noszczak, *Ad maiorem Dei gloriam czy „ku chwale ojczyzny”? Meandry życia i działalności generalnego dziekana Wojska Polskiego ks. płk. Juliana Humeńskiego (1911–1994)* w przygotowywanej do druku pracy *Kapelani i duszpasterstwo Ludowego Wojska Polskiego...*

²⁶ Było to związane zarówno ze sferą oddziaływania propagandowego, jak i stosowaniem środków represyjnych wobec księży w ramach tzw. kompanii kleryckich.

7) pismo z 23 maja 1964 r. gen. Jaruzelskiego do min. Spychalskiego podsumowujące podjęte dotąd kroki w sprawie duszpasterstwa wojskowego.

Wymieniona dokumentacja nie była dotychczas publikowana w całości²⁷. Źródła mają wysoką wartość dokumentarną, gdyż odsłaniają zakulisowe, stosunkowo jeszcze mało poznane zagadnienia związane z uzależnieniem DW od dyrektyw GZP WP i UdsW. Jako całość stanowią one spójny materiał poznawczy, który obrazuje działania zmierzające do zdiagnozowania sytuacji w DW oraz próby jego zreformowania zgodnie z interesem politycznym władz partyjno-państwowych. Edytowane źródła unaoczniają całkowity brak podmiotowości duszpasterstwa wojskowego i jego uzależnienie od arbitralnych, niekonsultowanych z czynnikami kościelnymi decyzji ośrodków władz politycznych i wojskowych. Wskazują m.in. na rolę, jaką w ówczesnej polityce wyznaniowej odgrywał szef GZP WP gen. Wojciech Jaruzelski.

Przygotowana edycja bazuje na instrukcji wydawniczej Instytutu Pamięci Narodowej. Źródła publikujemy w pełnym brzmieniu w porządku chronologicznym ich powstania – według dat wystawienia (nie dotyczy to załączników). Podstawą wydania są druki (maszynopisy). Zachowaliśmy ich oryginalny język – jego formę i stylistykę, która ilustruje profil wystawcy. W odróżnieniu np. od materiałów aparatu bezpieczeństwa lub administracji wyznaniowej edytowane dokumenty starannie zredagowano od strony językowej – nie zawierają błędów stylistycznych i ortograficznych oraz literówek. Pomyłki interpunkcyjne występują w nich sporadycznie. Niezależnie od wymienionych właściwości w edycji uwspółcześiliśmy pisownię i interpunkcję, ujednoliliśmy daty i rozwinęliśmy skróty językowe. Wszelkie dopiski i uzupełnienia ujęliśmy w nawiasach kwadratowych. Wyróżnienia w podstawie wydawniczej w postaci wersalików i podkreśleń oddaliśmy za pomocą pogrubienia. Nieautorskie ingerencje i dopiski odręczne, oprócz dwóch wyjątków, opisaliśmy w przypisach tekstowych. Przypisy biograficzne oparliśmy przede wszystkim na wiadomościach z akt osobowych, rzadziej na innych źródłach lub publikacjach.

²⁷ Jeden z dokumentów (dok. nr 2) został zamieszczony w formie skanu w: *Generalny Dziekanat Wojska Polskiego w zasobie Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej*, [wybór E. Horoszko, P. Kaczmarek], Nowy Dwór Mazowiecki 2014, s. 57.

TEKST ŹRÓDŁA

Nr 1

1962 czerwiec 20, Warszawa – Notatka opracowana komisyjnie w sprawie duszpasterstwa wojskowego

Tajne
Egz. nr ...^a

Notatka

w sprawie duszpasterstwa wojskowego

Notatka niniejsza opracowana przez Urząd do spraw Wyznań, Główny Zarząd Polityczny WP, MSW, Departament Kadr MON i WSW zawiera omówienie następujących problemów:

1. Podstawy prawne działalności duszpasterstwa wojskowego.
2. Rola i zadania duszpasterstwa:
 - a) w wojsku,
 - b) w polityce wyznaniowej realizowanej przez Urząd do spraw Wyznań.
3. Ocena duszpasterstwa:
 - a) kadrowa,
 - b) posiadane obiekty sakralne,
 - c) gospodarka finansowa.
4. Wnioski w przedmiocie uregulowania trybu postępowania w sprawach duszpasterstwa wojskowego.

* * *

Ad 1. Instytucja duszpasterstwa wojskowego ukształtowana została zgodnie z historycznymi tradycjami. W okresie międzywojennym duszpasterstwo wojskowe istniało na podstawie zawartego przez państwo konkordatu. Statut ten zakładał szerokie prerogatywy dla duszpasterstwa wojskowego tak natury kościelnej, jak i organizacyjnej. Istniała kuria polowa z biskupem polowym na czele (w stopniu generała), który posiadał pełną władzę jurysdykcyjną kościelną w odniesieniu do wszystkich kapelanów. Zapewniało to dużą samodzielność duszpasterstwa wojskowego w stosunku do hierarchii kościelnej.

^bW ludowym wojsku reaktywowano duszpasterstwo wojskowe na terenie Związku Radzieckiego – w 1. Dywizji, a później w innych związkach taktycznych^b. Po zakończeniu działań wojennych istniało duszpasterstwo wojskowe z generalnym dziekanem WP na czele, któremu podlegali kapelani okręgowi¹ i proboszczowie niektórych większych jednostek wojskowych. W tym okresie – do roku 1950 – istniał również w WP rabinat i duszpasterstwo wojsk[owe] Kościoła ewang[elicko]-augsburskiego. Po 1950 r.

^a Brak numeru. Powyżej pieczętka z wpisaną odręcznie datą: Załącznik nr [brak numeru] do pisma wch[odzącego] nr 01971 z dnia 4 VIII 1962 r.

^{b-b} Fragment podkreślony odręcznie.

¹ Właśc. dziekani okręgów wojskowych.

duszpasterstwo wojskowe uległo reorganizacji i ograniczeniu. ^bKapelanów jednostek wojskowych usytuowano przy kościołach garnizonowych z tytułem proboszczów garnizonowych z równoczesnym ich podporządkowaniem służbowym (pod względem wojskowym) komendantom garnizonów^b. **Pozwoliło to na ograniczenie działalności kapelanów tylko do terenu kościoła garnizonowego, eliminując szersze dotąd możliwości wpływania na żołnierzy i penetrowania w życie wewnętrzne jednostek wojskowych.** Zlikwidowano również szczebel organizacyjny kapelanów okręgowych, pozostawiając Generalny Dziekanat o zmniejszonym składzie osobowym.

W odróżnieniu od sytuacji międzywojennej gen[eralny] dziekan nie ma uprawnień biskupa polowego i corocznie sam oraz podlegli mu kapelani zmuszeni są zabiegać o uzyskanie jurysdykcji kościelnej (celebretu²) u właściwych biskupów – ordynariuszy miejscowych. Hierarchia kościelna świadomie wykorzystuje tę okoliczność w celu wywierania presji na kapelanów i uzależnia ich od siebie.

Usankcjonowaniem prawnym istnienia duszpasterstwa wojskowego jest następujące sformułowanie p[un]ktu 16 Porozumienia zawartego między przedstawicielami rządu i Episkopatu [Polski] z dnia 14 kwietnia 1950 roku:

^{bc}„Duszpasterstwo wojskowe będzie uregulowane specjalnym statutem, opracowanym przez władze wojskowe w porozumieniu z przedstawicielami Episkopatu [Polski]”^b.

Drugim aktem prawnym jest art. 2 ust. 2 lit. „m” Ustawy z dnia 13 grudnia 1957 r. o służbie wojskowej oficerów sił zbrojnych, przewidującej istnienie korpusu osobowego oficerów duszpasterstwa.

Ze względów politycznych władze wojskowe nie były dotychczas zainteresowane opracowaniem statutu duszpasterstwa wojskowego, wspomnianego w porozumieniu z dnia 14 kwietnia 1950 r. W obecnej chwili również nie ma potrzeby opracowania tego rodzaju dokumentu. Całkowita bowiem legalizacja duszpasterstwa wojskowego nie leży w interesie wojska, a poza tym byłaby sprzeczna z założeniami państwowej polityki wyznaniowej^c.

Ad 2. a) Rola i zadania duszpasterstwa w wojsku są minimalne. Kapelani wojskowi administrują kościołami garnizonowymi i odprawiają w nich nabożeństwa, w których przeważnie biorą udział ludzie wierzący cywilni, oraz przeprowadzają doroczną spowiedź dla wierzących żołnierzy. Ponadto spełniają niektóre posługi religijne, jak pogrzeby osób wojskowych, nie udzielają natomiast ślubów z braku uprawnień kościelnych. Niektórzy kapelani wojskowi przyjmują na siebie obowiązki kapelanów więziennych i szpitalnych³. Z inicjatywy Urzędu do spraw Wyznań zalecono im prowadzenie punktów katechetycznych i ew[entualnie] nauczanie religii.

^{c-c} Fragment zaznaczony na lewym marginesie odręcną kreską.

² W rzeczywistości celebret to zaświadczenie wystawiane kapłanowi przez jego przełożonego (biskupa własnej diecezji, względnie prowincjała zakonu), upoważniające do pracy poza własnym obszarem administracji kościelnej. Dopiero na jego podstawie ordynariusz innej diecezji może dopuścić duchownego do sprawowania funkcji kapłańskich na jej terenie.

³ W 1957 r. komuniści oficjalnie przywrócili możliwość prowadzenia duszpasterstwa w wybranych zakładach penitencjarnych i szpitalach. Do tych pierwszych na podstawie umowy z założenia zatrudniano wyłącznie księży pozytywnie ustosunkowanych do władzy, głównie kapelanów wojskowych. Szerzy dostęp księży do więzień nastąpił dopiero od 1981 r.

^bZarządzeniem szefa Głównego Zarządu Politycznego WP z dnia 25 stycznia 1960 r. zabroniono udostępniania kościołów garnizonowych dla akcji inspirowanych przez kurie (nabożeństwa dla młodzieży akademickiej, szkolnej itp., które prowadzili księża narzuca- ni przez kurie, zabroniono czytania listów biskupich, jeśli treść ich jest politycznie wroga, wygłaszania kazań przez księży zapraszanych bez uprzedniej cenzury ich tekstów itp.)^b.

Działalność duszpasterstwa na terenie wojska zawęży się stopniowo coraz bardziej i jego istnienie podyktowane jest wyłącznie potrzebami polityki wyznaniowej państwa i w związku z tym koniecznością zachowania wobec Episkopatu [Polski] pozorów jego organizacyjnej samodzielności.

^cJednocześnie podkreślić należy, że z punktu widzenia zarówno potrzeb, jak i sytuacji wojska istnienie korpusu duszpasterstwa wojskowego jest nieuzasadnione i z wielu względów bardzo niekorzystne. Niezależnie bowiem od wprowadzonych przez nas ograniczeń tolerujemy przecież w warunkach służby wojskowej zupełnie obce nam ciało, stwarzając tym samym szereg politycznie niezręcznych iluzji. Szczególnie jest to kłopotliwe w stosunkach naszego wojska z armiami krajów zaprzyjaźnionych, wśród których dość szeroko wyrażane są – niekiedy nawet złośliwe – poglądy co do kierunku prowadzonej przez nas pracy w tej dziedzinie.

Należy również dodać, że utrzymywanie korpusu duszpasterstwa wojskowego oraz obiektów sakralnych pociąga za sobą poważne wydatki Skarbu Państwa^c.

b) Minimalne zaangażowanie się kapelanów wojskowych w działalność duszpa- sterską na terenie wojska umożliwia im szeroki, aktywny udział w działalności ruchu księży „Caritas”⁴. Księża kapelani wojskowi w okresie do 1956 roku brali bardzo żywy udział w działalności księży społecznie postępowych. ^bPo zorganizowaniu się w 1959 roku księży postępowych w kołach księży „Caritas” prawie wszyscy kapelani – oprócz jednego (ks. płk Weryński⁵) – wstąpili do tej organizacji, wykazując na ogół aktywność w pracach organizacyjnych i propagandowych. Następujące cyfry świadczą o ich zaangażowaniu się w ruch księży „Caritas”^b.

Z liczby 25 kapelanów wojskowych oraz 6 kapelanów pomocniczych 11 kapelanów wchodzi w skład wojewódzkich zarządów kół księży „Caritas”, spełniając funkcje prezesów (2), wiceprezesów (2), sekretarzy (4) oraz członków zarządów (3) – ^bprócz tego gen[eralny] dziekan ks. płk Szemraj⁶ jest wiceprezesem Centralnego Zarządu

⁴ Ruch księży „Caritas” – organizacja lojalnych wobec państwa duchownych, czyli księży „patriotów”, którzy od 1959 r. do lat osiemdziesiątych działali z inspiracji aparatu władzy w kołach księży przy upaństwowionym Zrzeszeniu Katolików „Caritas”. Weześniej, w latach 1949–1956, formacja propaństwowych księży była skupiona w Komisji Księży przy ZBoWiD, a następnie w Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich. Po Październiku ’56 jej rola w życiu społeczno-politycznym uległa marginalizacji.

⁵ Henryk Weryński (1892–1984) – święcenia kapłańskie w Tarnowie (1915); przed wojną prefekt i kierownik krakowskiego oddziału Katolickiej Agencji Prasowej; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1946–1963), zastępca dziekana Dowództwa Okręgu Wojskowego V (1946–1950) i kapelan wojskowy w Krakowie (1946–1963). Od 1952 r. pułkownik. Publicysta i pisarz, autor m.in. broszury *Katolicy radykalni* (1946); aktywny działacz ruchu księży „patriotów” (do 1956). W latach 1946–1956 figurował w ewidencji operacyjnej UB jako informator ps. „Hanka”.

⁶ Roman Szemraj (1914–1987) – święcenia kapłańskie w Sandomierzu (1938); członek AK; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1946–1964), kapelan wojskowy w Olsztynie i Kielcach, dziekan Okręgu Wojskowego IV, zastępca generalnego dziekana, generalny dziekan WP (1951–1964); po zwolnieniu z wojska rezydent w Łodzi. Jeden z liderów ruchu księży „patriotów”. Od 1950 r. pułkownik. W latach 1949–1954 figurował w ewidencji operacyjnej Informacji Wojskowej jako informator ps. „Roman”.

w Warszawie^b. Pozostali kapelani wojskowi w liczbie 18 są członkami ruchu księży pozytywnych – przy czym większość z nich wykazuje aktywność w pracach tej organizacji.

Należy podkreślić, że udział księży kapelanów w pracach społecznych kół księży „Caritas” jest na ogół znaczny (szczególnie w dwunastu miastach wojewódzkich, w których są kapelani wojskowi⁷). Praca kapelanów w ramach tej organizacji ma istotne znaczenie. Niemniej jest pewna liczba kapelanów wojskowych (około 7–8), którzy należąc formalnie do wojewódzkich kół księży „Caritas”, zachowują postawę bierną, a w 2–3 przypadkach nawet niechętną. Wypływa stąd wnioszek, by księży tych zaktywizować, a w przypadkach już wykazanej niechęci do pracy społeczno-postępowej – zwolnić z wojska.

^{b,c}Poza tym kapelani wojskowi, dysponując w tej chwili 30 kościołami, odprawiając w nich nabożeństwa oraz głosząc kazania dla ludności cywilnej w duchu programu kół księży „Caritas”, wpływają na ogół korzystnie na wiernych^{b,c}.

Z powyższej, ogólnie rzecz biorąc pozytywnej, oceny społeczno-obywatelskiej działalności kapelanów wojskowych nasuwają się następujące wnioski^b:

^{d,e}1. Jeżeli rozwiązanie duszpasterstwa [wojskowego] jest w chwili obecnej niecelowe ze względu na potrzeby polityki wyznaniowej państwa – instytucję duszpasterstwa utrzymać w zakresie organizacyjnym wykazanym w pkt 3 notatki. Stan faktyczny regulować wg potrzeb Urzędu do spraw Wyznań.

^e2. Zakres działalności duszpasterstwa w wojsku utrzymać w dotychczasowych ramach, z tendencją do dalszych stopniowych ograniczeń.

^e3. Jeszcze bardziej rozszerzyć udział wszystkich kapelanów wojskowych w ruchu księży „Caritas”^d.

Ad 3. a) **Sprawy kadrowe**

Etat duszpasterstwa wojskowego przewiduje 45 stanowisk, z tego:

43 stanowiska dla kapelanów,

2 stanowiska administracyjno-gospodarcze.

Aktualnie obsadzonych jest 25 stanowisk kapelańskich (58 proc.) oraz 2 administracyjno-gospodarcze.

Wakatów – 18, co stanowi 40 proc. ogółu stanowisk. Występują one na następujących stanowiskach:

1. z[astęp]ca generalnego dziekana,
2. ks. notariusz [Generalnego] Dziekanatu,
3. ks. redaktor miesięcznika „Kapelan Wojskowy”,
4. ks. administrator [Generalnego] Dziekanatu,
5. ks. sekretarz generalnego dziekana,
6. proboszcz Garnizonu nr 1 – Warszawa,
7. proboszcz Garnizonu Warszawa-Bemowo,
8. proboszcz Garnizonu Rzeszów,
9. proboszcz Garnizonu Łódź (jedno probostwo Garnizonu Łódź jest obsadzone),

^{d,d} Fragment zaznaczony na lewym marginesie podwójną odrębną kreską.

^e Punkt zaznaczony odręcznie „ptaszkiem” – V.

⁷ Chodzi o Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kielce, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Rzeszów, Szczecin, Warszawę, Wrocław.

10. proboszcz Garnizonu Przemyśl,
11. proboszcz Garnizonu Białystok,
12. proboszcz Garnizonu Siedlce,
13. proboszcz Garnizonu Inowrocław,
14. proboszcz Garnizonu Chełmno,
15. proboszcz Garnizonu Międzyrzecz,
16. proboszcz Garnizonu Lubliniec,
17. proboszcz Garnizonu Kalisz,
18. proboszcz Garnizonu Komorow^f k. W[arszawy].

Z powyższego zestawienia wynika, że na 18 wakatów – 7 stanowisk nieobsadzonych jest na terenie Warszawy, z tego 5 w samym Generalnym Dziekanacie.

Praktyka ostatnich lat wykazała, że nie zachodzi potrzeba ich obsadzenia. Dwa kościoły garnizonowe na terenie stolicy obsługiwane są przez kapelanów z Generalnego Dziekanatu.

W latach 1962–1965 nie zamierza się uzupełniać wakujących stanowisk kapelanami zawodowymi, proponuje się jedynie powoływać do zawodowej służby wojskowej na miejsca przeniesionych do rezerwy.

Wysługę lat w ludowym Wojsku Polskim kapelanów wojskowych wg posiadanych stopni wojskowych przedstawia poniższe zestawienie:

Wysługa lat w IWP	W stopniu				Razem
	plk	pplk	mjr	kpt.	
18		3			3
17		7			7
16	2	1			3
14		1			1
12		1	1		2
11		1	1		2
9		1			1
8			2		2
5				2	2
4				1	1
3				1	1
Ogółem	2	15	4	4	25

^f W oryginale: Komorów.

Z powyższego wynika, że 56 proc. kapelanów wojskowych posiada wysługę w IWP ponad 12 lat.

Polityka zamrażania stanu kadrowego duszpasterstwa wojskowego doprowadziła do zestarzenia kadry. Przeciętna wieku wynosi 54 lata.

Z punktu widzenia interesów wojska nie jest to zjawisko ujemne. Gwarantuje w zasadzie odporność na naciski zewnętrzne.

Ilustrację wieku oraz stopni kapelanów wojskowych przedstawia poniższe zestawienie:

Wiek	Stopień				Razem
	kpt.	mjr	pplk	plk	
40 lat		1			1
43 lata		1			1
44 lata		1			1
47 lat			1		1
48 lat			1	1	2
49 lat			1		1
50 lat		1	2		3
51 lat	1		1		2
52 lata			1		1
53 lata			1		1
55 lat			1		1
57 lat			1		1
58 lat	1				1
60 lat	2		1		3
61 lat			2		2
70 lat			1	1	2
71 lat			1		1
Ogółem	4	4	15	2	25

Z powyższego wynika, że poważna część kapelanów może być zwolniona ze względu na wiek lub przekroczenie granicy wieku w posiadanym stopniu (16 w stosunku do ogólnej liczby 25 kapelanów, co stanowi 64 proc.).

Komisja uznała jednak za konieczne zwolnienie z wojska w pierwszej kolejności tych kapelanów, co do których istnieją zastrzeżenia natury politycznej oraz którym stan zdrowia i wiek nie pozwalają na aktywniejszą działalność społeczną. Są to:

°1. Ks. płk **Weryński** Henryk – proboszcz Garnizonu Kraków (70 lat życia i zastrzeżenia natury politycznej).

°2. Ks. ppłk **Świdnicki** Józef⁸ – proboszcz Garnizonu Lublin (70 lat życia, mała przydatność).

°3. Ks. ppłk **Tolpa** Jan⁹ – proboszcz Garnizonu Toruń (ukończył 61 lat życia, zastrzeżenia natury politycznej, jednostka zdemoralizowana).

°4. Ks. ppłk **Stanowski** Zygfryd¹⁰ – proboszcz Garnizonu Skierniewice (ukończył 60 lat życia, chorowity, charakteryzowany jako dwulicowiec, mało przydatny w wojsku).

°5. Ks. kpt. **Suliga** Władysław¹¹ – kapelan Generalnego Dziekanatu (ukończył w grudniu br. 60 lat życia, dwulicowiec, utrzymuje ścisły kontakt z kurią biskupią).

W drugiej kolejności:

1. Ks. ppłk **Bancer** Witold¹² – proboszcz Garnizonu Puławy (71 lat życia, aktywny działacz społeczny).

°2. Ks. ppłk **Borowczyk** Stanisław¹³ – proboszcz Garnizonu Gdańsk (61 lat życia, chorowity, społecznie zaangażowany).

°3. Ks. kpt. **Szczepański** Stanisław¹⁴ – kapelan Generalnego Dziekanatu (ukończył 60 lat życia, społecznie udziela się).

⁸ Józef Świdnicki (1892–1968?) – święcenia kapłańskie w Przemyślu (1917); kapelan wojskowy w Zamościu i Legionowie (1919–1939); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1963), dziekan Dowództwa Okręgu Wojskowego VII i kapelan wojskowy w Lublinie (1945–1963). Od 1946 r. podpułkownik.

⁹ Jan Tolpa (1901–?) – święcenia kapłańskie w Sandomierzu (1927); kapelan wojskowy w Wilnie i Chełmnie (1934–1939); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1963), kapelan wojskowy w Toruniu (1945–1963). Od 1947 r. podpułkownik. W latach 1954–1955 figurował w ewidencji operacyjnej UB jako informator ps. „Ireneusz”. Od końca 1963 r. lub początku 1964 r. w Stanach Zjednoczonych.

¹⁰ Zygfryd Stanowski (1901–1969) – święcenia kapłańskie w Warszawie (1938); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1963), kapelan wojskowy w Inowrocławiu, Poznaniu (zastępca dziekana Dowództwa Okręgu Wojskowego III), Częstochowie, Kielcach, Chełmnie, Skierniewicach (1960–1963). Od 1952 r. podpułkownik.

¹¹ Władysław Suliga (1902–1991) – święcenia kapłańskie w Łodzi (1937); w czasie wojny związany z AL; nauczyciel przedmiotów ogólnych i religii (1929–1957), m.in. w Zgierzu, gdzie obsługiwał kościół garnizonowy jako kapelan pomocniczy (1948–1957); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1957–1963), kapelan wojskowy w Warszawie (obsługiwał m.in. kościół garnizonowy na Bemowie); rezydent w Warszawie. Od 1957 r. kapitan, od 1973 r. major.

¹² Witold Bancer (1891–1982?) – święcenia kapłańskie w Wilnie (1921); od 1947 r. na Dolnym Śląsku; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1951–1964), kapelan wojskowy w Warszawie, Jeleniej Górze i Puławach (1954–1959 i 1960–1964). Od 1960 r. podpułkownik. Emeryt w Puławach.

¹³ Stanisław Borowczyk (1902–1968) – święcenia kapłańskie w Łomży (1925); przed wojną proboszcz parafii Adamowicze; członek SZP-ZWZ, więzień obozów koncentracyjnych, po ich wyzwoleniu kapelan I. Dywizji Pancerniej gen. Maczka; w kraju (od 1948); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1950–1964), kapelan wojskowy w Jeleniej Górze, Warszawie, Poznaniu i Gdańsku-Wrzeszczu (1960–1965). Od 1958 r. podpułkownik. W 1950 r. zarejestrowany jako informator ps. „Józef Morawski” przez wojskowe służby specjalne w Warszawie i Poznaniu.

¹⁴ Stanisław Szczepański (1902–1963) – święcenia kapłańskie w Janowie Podlaskim (1925); po wojnie inkardynowany do archidiecezji wrocławskiej; proboszcz parafii w Horodyszczach, Wyszku nad Liwcem, Wildze, proboszcz i dziekan w Dzierżoniowie i Legnicy; w duszpasterstwie IWP (1959–1963), kapelan wojskowy w Siedlcach i Warszawie (1960–1963). Od 1959 r. kapitan.

Na miejsca przewidywanych do zwolnienia z wojska jeszcze w b[iejącym] r[oku] proponuje się powołać z obecnych kapelanów pomocniczych, aktywnych społecznie: ks. ks. ^hMaćkowiak^{h15} i Rzeszówⁱ, ^hRożek^{h16} i Siedlceⁱ, ^hPytkowski^{h17} i Ostr[ów]–Komorowoⁱ, ^hChrapek^{h18} i Chelminoⁱ, ^hBuczek^{h19} i Pawlicki^{h20} i Kaliszⁱ.

Na przestrzeni ostatnich czterech lat prowadzono eliminowanie politycznie dwulicowych lub zdemoralizowanych jednostek z korpusu duszpasterstwa wojskowego. Zwolniono dyscyplinarnie z wojska 5 kapelanów, w tym 1²¹ na wniosek O[ficerskiego] S[ądu] H[onorowego] i 1²² na podstawie wyroku sądowego.

Oceny politycznej i społecznej postawy kapelanów wojskowych dokonano komisyjnie w oparciu o materiały MSW, WSW, Urzędu do spraw Wyznań, Głównego Zarządu Politycznego WP, z których wynika, że poza wymienionymi do zwolnienia w pierwszej kolejności kapelanami, pozostali są społecznie aktywni i praca ich uważana jest za pożyteczną.

Przedmiotem szczególnej analizy tak ze względu na aspekty polityczne, jak i posiadane materiały była osoba generalnego dziekana WP ks. płk. **Szemraja**. Wnioski komisji w tym względzie przedstawione są w załączniku nr 1²³.

^g Na lewym marginesie odręczny dopisek: zostawić.

^{h-h} Nazwiska podkreślone odręcznie, nad nimi znak: +. Na lewym marginesie odręczny dopisek: zgodnie z wnioskiem na s. 320.

ⁱ⁻ⁱ Siedziba probostwa garnizonu dopisana odręcznie pod nazwiskiem.

¹⁵ Wenancjusz *vel* Wenecjusz Feliks Maćkowiak (1926–1991) – święcenia kapłańskie w Pelplinie (1950, dla diecezji warmińskiej); wikariusz i administrator różnych parafii, w latach 1961–1966 wojskowy kapelan pomocniczy w Rzeszowie (1961–1963), Bydgoszczy i Skierniewicach. Od 1950 r. związany ze Stowarzyszeniem PAX jako publicysta, a w latach 1963–1974 zatrudniony w zakładach „Veritas” jako doradca i specjalista ds. produkcji. W latach 1962–1980 pozostawał w dwóch kolejnych związkach małżeńskich (w jakimś okresie prawdopodobnie był poza stanem duchownym), od 1973 do 1987 r. figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Hubert”.

¹⁶ Józef Rożek (1914–1980) – święcenia kapłańskie w Przemyślu (1938); kapelan AK; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1944–1946 i 1968–1977; 1960–1968 jako kapelan pomocniczy), kapelan wojskowy w Jarosławiu, Przemyślu, Siedlcach (1960–1963), Warszawie, Radomiu i Kielcach; proboszcz parafii Równe (1946–1960). Od 1956 r. kapitan rezerwy, od 1967 r. major, od 1971 r. podpułkownik.

¹⁷ Stanisław Pytkowski (1918–1999) – święcenia kapłańskie w Sandomierzu (1945); pracował jako wikariusz i katecheta w diecezji sandomierskiej; początkowo wojskowy kapelan pomocniczy, następnie kapelan rezerwy w Komorowie (1960–1968), Gnieźnie i Kielcach; rezydent w Warszawie. Kapitan, pod koniec lat osiemdziesiątych major. W latach 1958–1959 i 1964–1966 figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Stempniewski”.

¹⁸ Zdzisław Chrapek (1934–1997) – święcenia kapłańskie w Sandomierzu (?) (1957); wojskowy kapelan pomocniczy w Chelminie (1962–1967); proboszcz parafii w Zajezierzu (1972–1997). W latach 1982–1989 figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Cichy”.

¹⁹ Stanisław Buczek (1904–1979) – święcenia kapłańskie w Przemyślu (1935); kapelan ZWZ-AK i AL; rezydent (od 1944), następnie administrator parafii Barycz (1947–1965); emeryt w Sanoku. Od 1944 r. działacz społeczno-polityczny, m.in. członek PCK, PPS, FJN, ZBoWiD, „Caritas”.

²⁰ Jan Pawlicki (1903–1970) – święcenia kapłańskie we Lwowie (1927); katecheta, wikariusz i administrator parafii w archidiecezji lwowskiej; ekspatriowany (1945), pracował w diecezji wrocławskiej, administrator parafii Kościelna Wieś, kanonik. Wojskowy kapelan pomocniczy w Kaliszu (1959/1960–1968); emeryt tamże (od 1969).

²¹ Brak możliwości identyfikacji.

²² Chodzi o ks. Franciszka Rolewskiego (1916–1993) – kapelana wojskowego w Gdańsku (1949–1960), skazanego w 1961 r. na 2 lata więzienia, m.in. za przywłaszczenie mienia z plebanii i okradanie pracowników kościelnych pozostających na etatach jednostki wojskowej.

²³ Zob. dokument nr 2.

Problemem oddzielnym jest sprawa kapelanów pomocniczych. Terminem tym określa się księży świeckich²⁴, którym powierza się administrowanie kościołami garnizonowymi z braku kapelanów wojskowych.

Ponieważ kościoły będące własnością wojska nie mogą pozostać bez opieki, gdyż istnieje możliwość przejęcia ich przez kurie, powierza się je księżom świeckim angażowanym przez Generalny Dziekanat w charakterze kapelanów pomocniczych – po uzyskaniu pozytywnych opinii terenowych władz państwowych. Na prace ich w tym charakterze przy duszpasterstwie wojskowym nie jest na razie wymagana zgoda prymasa²⁵. Są to w większości byli działacze Komisji Księży przy ZBoWiD, dyskryminowani obecnie za przekonania patriotyczno-postępowe przez władze kościelne, posiadający jednak pełnię uprawnień kapłańskich. Jest ich w tej chwili w wojsku 6. Opłacani są oni z funduszy Generalnego Dziekanatu w wysokości 300 zł miesięcznie oraz uzyskują zgodę na korzystanie z tzw. funduszu „tacowego” w wysokości 400 zł.

Stan taki jest tymczasowy i coraz trudniej znaleźć ze względu na wymienione warunki materialne kandydatów na funkcję kapelanów pomocniczych w duszpasterstwie wojskowym. Dlatego proponuje się:

– wyrazić zgodę, by kapelan pomocniczy, tam gdzie jest on niezbędny i gdzie jest etatowo przewidziany kapelan wojskowy, mógł otrzymywać uposażenie w granicach 2050–2300 zł wg VI grupy uposażenia przewidzianego zarządzeniem nr 90/MON z dnia 5 XI 1958 r. (Dz. Rozk. MON, nr 27, poz. 139).

Uzasadnienie:

1. Stabilizując sytuację kapelanów pomocniczych, w oparciu o ogólne przepisy stosunku pracy, w większym stopniu wpłynie się na uodpornienie kapelanów wojskowych wobec nacisku kurii biskupich, jeżeli zrozumieją, że MON uzyskuje przez to swobodniejsze możliwości manewru personalnego. Równocześnie stworzy to w perspektywie sytuację bardziej elastyczną w odniesieniu do duszpasterstwa w wojsku jako całości.

2. W roku bieżącym trudności w obsadzie zwiększą się jeszcze wobec celowości zwolnienia w stan spoczynku ks. ks. płk. **Weryńskiego**, ppłk. **Tolpy**, ppłk. **Stanowskiego**, ppłk. **Świdnickiego** i kpt. **Suligi**.

3. Kapelani pomocniczy mogą być bazą, z której po roku czy dwóch próby można będzie niektórych – w razie istotnej potrzeby – powoływać do wojskowej służby zawodowej w charakterze kapelanów wojskowych.

4. Jest to korzystne z punktu również i finansowego (odpada sprawa dodatku za stopień, ryczałtu mundurowego i innych świadczeń). Ponadto dysponowanie funduszem „tacowym” na dopłaty do uposażeń jest w tej chwili sprzeczne z zarządzeniem Departamentu Finansów MON i generalnego dziekana „w sprawie zaprowadzenia rachunkowości z dochodów kościołów wojskowych”.

5. Propozycja powyższa została uzgodniona z Urzędem do spraw Wyznań, Departamentem Finansów MON, Departamentem Kadr MON, Zarządem VI Sztabu Generalnego oraz Biurem Prawnym MON.

²⁴ Chodzi o księży cywilnych (niewojskowych); określenie ksiądz świecki, a właściwie ksiądz diecezjalny, stosuje się w odróżnieniu od księży zakonnych.

²⁵ Stefan Wyszyński (1901–1981) – święcenia kapłańskie we Włocławku (1924); biskup lubelski (1946–1948), arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski oraz prymas Polski (1948–1981). Od 1953 r. kardynał (odbiór insygniów 1957).

b) Stan obiektów sakralnych

Duszpasterstwo wojskowe dysponuje 43 obiektami sakralnymi pozostającymi na ewidencji wojska. Wykaz ich – z dyslokacją, stanem technicznym i niezbędnymi nakładami – opracował w roku 1960 na zapotrzebowanie Głównego Zarządu Politycznego WP Departament Służby Kwaterunkowo-Budowlanej Głównego Kwatermistrzostwa WP.

W oparciu o opinię Urzędu do spraw Wyznań konsultowaną z terenowymi władzami administracyjnymi i instancjami partyjnymi proponuje się:

ja) utrzymać w administracji wojska ^k30^k obiektów (^bKraków, Kielce, Radom, Rzeszów, Siedlce, Komorowo^f k. Ostrowi Mazowieckiej^b, Warszawa [2 – ul. Długa i kaplica na Cmentarzu Powązkowskim], ^bBemowo, Skierniewice, Lublin, Puławy, Olsztyn^b, Gdańsk-Wrzeszcz, Sopot, Szczecin, Inowrocław, Chełmno, Toruń, Bydgoszcz, Katowice, Gliwice, Łódź [2], Wrocław, Jelenia Góra, Żary, Poznań, Kalisz, Gniezno). (^bCzasowo jeszcze Rembertów – poligon w myśl dalszego omówienia^b). + ^lLegionowo^l.

Nadmienić należy, że w 4 kościołach istnieją erygowane parafie cywilne²⁶, powodujące wiele konfliktów. Sprawy te będą rozpatrywane indywidualnie, w zależności od potrzeb polityki wyznaniowej.

jb) adaptować na inne cele 5 obiektów znajdujących się na terenie zamkniętym zgodnie z potrzebami jednostek (^bKraków – kaplica szpitalna, Tarnów, Kazuń, Chełm Lub[elski], Hrubieszów^b). Należy nadmienić, że niektóre z wyżej wymienionych obiektów już są wykorzystywane na magazyny.

jc) rozebrać ze względu na duży procent zniszczenia 6 obiektów (^bZegrze, Dęblin, Orneta, Warszawa – Cytadela, Międzyrzecz^b, Skwierzyna).

d) przekazać radom narodowym 2 kościoły (^b**Przemyśl**^b – z przeznaczeniem dla wyznania polskokatolickiego, oraz w **Poznaniu** – dla wyznania polskokatolickiego. Jeżeli chodzi o Poznań, to wniosek dotyczy drugiego obiektu wojskowego przy ^bul. Kościuszki 92^b). ^lLubliniec^l.

^cPo zatwierdzeniu wspomnianych propozycji będą one realizowane etapami, w ścisłym porozumieniu z terenowymi władzami wyznaniowymi, politycznymi, dowództwami garnizonów i urzędami konserwatorskimi. ^bSzczególnie drażliwą będzie sprawa rozbiórki obiektu na Cytadeli, co należy dokonać jeszcze przed przekazaniem terenu Cytadeli przez wojsko^b. Już obecnie są czynione próby przejęcia tego kościoła przez kler świecki. ^bW chwili obecnej jest on zabezpieczony, nieczynny, zniszczony w około 80 proc. – rok budowy 1834^b. Sprawą podobną jest kaplica w Rembertowie, którą opiekuje się Generalny Dziekanat. Adaptowanie^c lub rozbiórka jej w najbliższych kilku latach będzie niecelowa. Wydaje się, że należy doprowadzić do jej zniszczenia naturalnego przez ograniczanie nakładów konserwacyjnych, a potem ją rozebrać.

Dla polepszenia kontroli nad świadczeniami z budżetu MON na konserwację i remonty obiektów sakralnych proponuje się decydować o tych kwestiach na szczeblu centralnym (Dep[artament] Kwat[erunkowo]-Bud[owlany], GZP WP i Urząd do spraw

^j Na marginesie odręczny dopisek: tak.

^{k-k} Skreślono i nadpisano: 32.

^{l-l} Dopisano odręcznie.

^l Powyżej dopisano odręcznie znak: x. Na marginesie wyjaśnienie: x – obiekt już od 3 lat jest użytkowany.

²⁶ Chodzi o kościoły w Sopocie (od 1947), Łodzi (od 1948), Jeleniej Górze i Skierniewicach (oba od 1958).

Wyznań). Szczegółowy tryb postępowania przy planowaniu i realizacji nakładów będzie ustalony w najbliższym czasie. Myślą przewodnią wspomnianego opracowania będzie maksymalne świadczenie na te cele z własnych środków społecznych kościołów wojskowych (będzie to omówione w następnym punkcie).

c) **Gospodarka finansowa**

Gospodarka finansowa duszpasterstwa wojskowego nie była normowana żadnymi przepisami do roku 1960.

Zarządzeniem Szefa Departamentu Finansów i Generalnego Dziekana WP nr 11/Fin. z dnia 24 września 1960 r. uregulowano – z inicjatywy Głównego Zarządu Politycznego WP – tę dziedzinę działalności duszpasterstwa. Od chwili wydania wspomnianego zarządzenia spowodowano przeprowadzenie przez organy finansowe MON jednoczesnej kontroli finansowej kościołów garnizonowych i Generalnego Dziekanatu w roku 1961 i w marcu roku bieżącego. Wyniki kontroli wskazują poprawę stanu finansowego i możliwości większego niż dotychczas zaangażowania środków społecznych (tace, skarbonki – których wysokość preliminarza i faktycznie uzyskiwana przekracza 2 mln zł) na konserwacje i remonty, co dotychczas świadczone jest z budżetu MON. Istnieje realna możliwość przeznaczenia na ten cel około 500 000 zł rocznie z funduszy duszpasterstwa. Problem ten będzie szczegółowo rozpatrzony dodatkowo.

Należy stwierdzić, że po uregulowaniu gospodarki finansowej oraz przez prowadzone systematycznie kontrole ograniczono – chociaż nie można zupełnie ich wykluczyć – samowolę i nadużycia w tej dziedzinie. Stworzono warunki umożliwiające wyciągnięcie wniosków wobec winnych nieprzestrzegania przepisów.

Ad 4. W związku z potrzebą koordynacji w zakresie kierowania działalnością duszpasterstwa wojskowego zachodzi konieczność powołania zespołu koordynacyjnego przy Urzędzie do spraw Wyznań w składzie przedstawicieli: GZP WP, MSW, WSW, Dep[artamentu] Kadr MON, Dep[artamentu] Kwat[erunkowo]-Bud[owlanego], Głównego Kwat[ermistrzostwa] oraz Dep[artamentu] Finansów MON.

Wydruk[owano] w 4 egz.

Wyk[onał] B[olesław] M[achoń]²⁷ – płk

Druk WJ – 20 VI 1962 r.

Nr 193/58/62

Z nr. 173/58/62

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 253–262, oryginał, mps.

²⁷ Bolesław Machoń (1925–1991) – żołnierz zawodowy IWP (1945–1985), w Zarządzie Polityczno-Wychowawczym Marynarki Wojennej (1945–1950), szef Sekretariatu Szefa GZP WP (1950–1966), w Zarządzie II Sztabu Generalnego (1966–1985, m.in. zastępca attaché wojskowego w Ambasadzie PRL w Moskwie 1966–1970 i 1977–1983). Od 1961 r. pułkownik (komandor). W latach czterdziestych figurował w ewidencji operacyjnej Informacji Wojskowej jako rezydent ps. „Milczek” lub „Wilczek”. Po zwolnieniu z wojska pracował w Banku Handlowym w Warszawie.

Nr 2

1962 czerwiec 20, Warszawa – Charakterystyka generalnego dziekana WP ks. płk. Romana Szemraja opracowana komisyjnie

Załącznik nr 1

Tajne
Egz. nr ...^a

Charakterystyka
generalnego dziekana WP

ks. płk. Romana **Szemraja**, s. Walentego i Wiktorii, ur. 5 XI 1914 r. w Radomiu, pochodzenie społeczne rzemieślnicze, wykształcenie wyższe, w okresie okupacji członek AK, w Wojsku Polskim od 1 IV 1946 r.; wyżej wymienione stanowisko służbowe zajmuje od 1951 roku.

Obok realizacji zadań wynikających z pracy w korpusie oficerów duszpasterstwa wojskowego – jest od roku 1949 członkiem władz krajowych duchowieństwa społecznie zaangażowanego. Do roku 1956 jego działalność cechował lojalizm wobec władzy państwowej i na ogół krytyczny stosunek do hierarchii kościelnej.

Od chwili powrotu kardynała Wyszyńskiego postawa ks. Szemraja staje się coraz wyraźniej oportunistyczna, ze skłonnością do nieuzasadnionego potrzebami sytuacji serwilizmu wobec hierarchii kościelnej. Przejawia się to w różnych formach – najczęściej zakamufLOWANYCH potrzebą utrzymywania poprawnych stosunków z władzą kościelną.

Sam, stosunkowo młody i o przewrażliwionej ambicji, zdając sobie sprawę z dwuznacznej sytuacji, w jakiej się znalazł – z jednej strony bezpardonowa nagonka hierarchii kościelnej na centralnych i terenowych działaczy ruchu księży „Caritas”, wśród których zajmuje poczesne miejsce wiceprezesa Centralnego Zarządu Kół Księży „Caritas”, z drugiej potrzeba utrzymywania stałych kontaktów z kardynałem Wyszyńskim, mającym dość istotny wpływ na faktyczne znaczenie jego funkcji – decyduje się na grę o dwuznacznej wymowie.

Korzystając z różnych okazji, informuje go i najbliższe otoczenie o układzie sił w łonie ruchu, o sytuacji w Urzędzie do spraw Wyznań i Głównym Zarządzie Politycznym Wojska Polskiego, kompromituje innych, zazwyczaj postępowych księży – centralnych i terenowych działaczy – kierując się względami wyłącznie osobistymi.

Z własnej inicjatywy zorganizował w roku 1961 spotkanie całego korpusu oficerów duszpasterstwa wojskowego z kard. Wyszyńskim, chociaż oficjalnie głosił, że otrzymał w tej sprawie z sekretariatu prymasa specjalne polecenie.

W okresie rozmów ostrzegawczych prowadzonych przez kardynała Wyszyńskiego z kierowniczą grupą Centralnego Zarządu Kół Księży „Caritas” na początku 1961 roku sam się do niego zwrócił z prośbą o sfginowanie z nim takiej rozmowy – ponieważ obawiał się, że wyłączenie go z nich może wywołać dwuznaczne komentarze tak wśród duchowieństwa, jak i administracji wyznaniowej.

^a Brak numeru.

Tak więc, podporządkowując się wszelkim zarządzeniom władz wojskowych, deklarując – w sposób niebudzący jak dotąd zastrzeżeń – swój pozytywny stosunek do władzy ludowej, zdecydował się – w świetle faktów – na postępowanie, które nosi znamiona politycznej dwulicowości i koniunkturalnego kunktatorstwa.

Znajduje ono również odbicie w jego aktualnej działalności społecznie postępowej. Mimo że z racji zajmowanego stanowiska mógłby ją rozwinąć na szerszą skalę, ogranicza się do formalnego udziału w posiedzeniach Prezydium CZ KK „Caritas” i doraźnych wyjazdów w teren – z reguły do miast wojewódzkich, w których załatwia swoje służbowe sprawy.

Odmówił odczytania referatu na ogólnokrajowej konferencji księży w Filharmonii Narodowej (kwiecień 1961 r.) w obawie przed konsekwencjami kanonicznymi – chociaż był i jest w dużo korzystniejszej sytuacji jurysdykcyjnej od innych członków prezydium.

Nie podejmuje wysiłków na rzecz pozytywnej zmiany postawy społeczno-politycznej niektórych kapłanów.

W związku z powyższym:

1. Należy uznać, że ks. płk Szemraj na stanowisku generalnego dziekana pozostawać na dalszą metę nie powinien.

2. Konieczne jest podjęcie kroków, które pozwoliłyby na zdjęcie go z zajmowanego stanowiska w trybie uwzględniającym wszystkie skomplikowane aspekty sytuacji. (Wydaje się, że będzie to możliwe dopiero po odpowiednim, paromiesięcznym przygotowaniu warunków do realizacji decyzji, a w szczególności po wycofaniu wymienionego z kierownictwa „Caritasu”).

3. Przygotować kandydaturę zastępczą, z uwzględnieniem istniejącego układu stosunków i możliwości.

4. Realizować powyższe przez Urząd do spraw Wyznań i Główny Zarząd Polityczny WP przy współpracy z MSW i WSW.

Wydruk[owano] w 4 egz.

Druk WJ – 20 VI 1962 r.

Nr 194/58/62

Z nr. 172/58/62

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 263–264, oryginał, mps.

Nr 3

1963 maj 8, Warszawa – Notatka służbowa dotycząca duszpasterstwa wojskowego opracowana w Głównym Zarządzie Politycznym WP i przedstawiona ministrowi obrony narodowej gen. broni Marianowi Spychalskiemu

Tajne
Egz. nr ...^a
Seria „K”

Notatka służbowa

Notatka przy piśmie nr 0759 z dnia 20 VI 1962 r.¹ dotycząca duszpasterstwa wojskowego, opracowana wspólnie przez Wydział Administracyjny KC PZPR, Urząd do spraw Wyznań, GZP WP, MSW, Departament Kadr MON i WSW – po przekonsultowaniu jej treści z zastępcami dowódców o[kręgów] w[ojskowych] do spraw politycznych – została przedstawiona i przyjęta do wiadomości ministra obrony narodowej oraz sekretarza KC tow. R[yszarda] Strzeleckiego².

W dniu 30 listopada 1962 r. odbyła się w Urzędzie do spraw Wyznań narada w sprawie realizacji niektórych wynikających z ww. notatki wniosków.

I. Dotąd zrealizowano

1. Zwolniono z wojska 4 kapelanów garnizonowych:

- ks. płk Weryński – Kraków,
- ks. ppłk Stanowski – Skierniewice,
- ks. ppłk Świdnicki – Lublin,
- ks. ppłk Tołpa – Toruń.

2. Wystąpiono do głównego kwatermistrza WP z pismem nr 01126 z dnia 5 X 1962 r. w sprawie adaptacji i rozbiórek niektórych obiektów (**załącznik nr 1**³). Przy czym ustalono aktualny stan:

- a) W zakresie wykorzystania i adaptacji byłych obiektów sakralnych:
- Kraków, kaplica szpitalna – użytkowana obecnie na cele magazynowe;
 - Chełm Lubelski, kościół – użytkowany jak wyżej;
 - Hrubieszów, kościół – nieużytkowany, przewidziany do remontu na cele magazynowe;
 - Kazuń, kościół – użytkowany częściowo na cele magazynowe;
 - Tarnów, kaplica – użytkowana na kantinę i częściowo na magazyn;
 - Gdynia-Oksywie, kościół – użytkowany na cele magazynowe;

^a Brak numeru. Powyżej pieczętki z wpisanymi odręcznie numerami pism i datami: Załącznik nr 1 do pisma nr 016474 z dnia 11 V 1963 r.; Gabinet MON – Załącznik nr 1 do pisma wch[odzącego] nr 0756 z dnia 8 V 1963 r.

¹ Zob. dokument nr 1.

² Ryszard Strzelecki (1907–1988) – działacz partyjno-państwowy; minister kolei, transportu drogowego i lotniczego oraz komunikacji; członek PPR/PZPR (w KC PZPR 1948–1971, BP KC PZPR 1964–1970, sekretarz KC PZPR 1960–1970); członek Rady Państwa (1961–1972).

³ Zob. dokument nr 4.

– Rembertów, kaplica – obiekt zamknięty, bez wyposażenia liturgicznego, przewidziany do remontu na potrzeby A[kademii] S[ztabu] G[eneralnego]^b.

Departament Kwaterunkowo-Budowlany Głównego Kwatermistrzostwa dokonał kontroli form wykonanych adaptacji i dalszych potrzeb w tym względzie, mając na uwadze, aby adaptacje te były nieodwracalne. Ponieważ stwierdzono konieczność likwidacji niektórych elementów zewnętrznych omawianych obiektów (usunięcie wież itp.), przewiduje się, gdzie to będzie konieczne, pewne nakłady finansowe na trwałe ich przystosowanie do nowych potrzeb. Prace te będą ulokowane w planie inwestycyjnym i wykonane w 1964 r.

b) W zakresie rozbiórek nieużytkowanych (częściowo zniszczonych) budynków kościelnych:

– Warszawa – Cytadela – rozebrano przez wojsko, za zgodą Stołecznego Urzędu Konserwatorskiego,

– Dęblin – zlecono rozbiórkę Radzie Narodowej poprzez Urząd do spraw Wyznań (w trakcie realizacji),

– Ormeta – zlecono rozbiórkę^c Dep[artamentowi] Kwat[erunkowo]-Bud[owlanemu] Głównego Kwatermistrzostwa WP,

– Zegrze – jak wyżej.

W odniesieniu do Ormetry proponuje się wprowadzić roboty rozbiórkowe do planu inwestycyjnego na rok 1964 i powierzyć ich wykonanie^d przedsiębiorstwu cywilnemu^d, natomiast kościół w Zegrzu zlecić do rozbiórki w roku 1963 wojskom inżyneryjnym (kościół w Zegrzu znajduje się na terenie zamkniętym). Potrzebne na wymienione zamierzenia środki finansowe pokryje główny kwatermistrz WP (uzgodnione z szefem Departamentu Kwat[erunkowo]-Budowlanego w dn[ia] 30 IV br.).

3. Zgłoszono Urzędowi do spraw Wyznań, ze skreśleniem z ewidencji wojska, następujące kościoły – celem wykorzystania wg potrzeb urzędu:

– w Międzyrzeczu,

– w Skwierzynie,

– w Lublińcu,

– w Przemyślu.

Wyżej wymienionymi kościołami Generalny Dziekanat WP od wielu lat nie administrował. Jedyne w Przemyślu zatrudniony jest kapelan pomocniczy podlegający generalnemu dziekanowi. Sposób tymczasowego zamknięcia i wykorzystania kościoła w Przemyślu (rozważa się przekazanie go^e Kościołowi greckokatolickiemu^e) ustala aktualnie Urząd do spraw Wyznań w porozumieniu z KW PZPR i WRN w Rzeszowie.

II. Stan aktualny

W użytkowaniu wojska pozostaje po dokonanych przedsięwzięciach 31 obiektów sakralnych (których wykaz, wraz z omówieniem, zawiera **załącznik nr 2⁴**).

^b Na końcu listy odręczny dopisek: Ormeta?

^{c-c} Fragment podkreślony odręcznie. Na marginesie odręcznie dopisano: adaptacji – dalsza realiz[acja] [lekcja niepewna].

^{d-d} Fragment podkreślony odręcznie. Na marginesie odręcznie dopisano: nie wyjdzie? trzeba siłami MON.

^{e-e} Fragment podkreślony odręcznie. Na marginesie odręcznie dopisano znak zapytania.

⁴ Zob. dokument nr 5.

Przy 4 kościołach (Sopot, Łódź – pl. Wolności, Jelenia Góra i Skierniewice) erygowane są parafie cywilne. W Sopocie stan ten istnieje od 1945 r.⁵, a w Łodzi od 1948 r. Natomiast w Jeleniej Górze i Skierniewicach wojsko wyraziło na takie rozwiązanie zgodę na przełomie lat 1957/1958 na wniosek Urzędu do spraw Wyznań. Dualizm w dysponowaniu kościołami, przy których istnieją parafie cywilne (polegający na tym, że obok administratora kościoła garnizonowego – kapelana wojskowego, znajduje się również proboszcz cywilny,znaczony przez właściwą kurie), powoduje stałe konflikty i nacisk miejscowego kleru zmierzającego do przejęcia wspomnianych obiektów w pełne władanie.

Dla administrowania 31 kościołami duszpasterstwo wojskowe posiada po ostatnich zwolnieniach – 21 kapelanów. Są to w większości osoby w starszym wieku (średnia wieku wynosi 54 lata). Część z nich jest lojalna wobec władzy, lecz w zasadzie wszyscy **nie przejawiają inicjatywy w pracy społecznej**, szczególnie wobec stałego zagrożenia sankcjami kanonicznymi ze strony hierarchii kościelnej. Cechuje ich na ogół sybarycki styl życia i skłonność do lawirantstwa politycznego. Swe zaangażowanie w pracy społecznej (najczęściej w słowach, niepoparte skutecznym działaniem na zewnątrz) praktycznie rzecz biorąc uzależniają od ekwiwalentu materialnego. Obecnie ponad 64 proc. spośród kapelanów wojskowych może być zwolnionych z wojska z mocy ustawy o służbie wojskowej oficerów – ze względu na wiek lub przekroczoną granicę wieku w posiadanym stopniu wojskowym.

Oprócz etatowych kapelanów wojskowych istnieje instytucja kapelanów pomocniczych, to znaczy odpowiednio wytypowanych księży świeckich (cywilnych), którym powierza się administrowanie kościołami garnizonowymi wobec braku kapelanów wojskowych. Jest ich aktualnie 6, przy czym część z nich przejawia tendencje do zwolnienia się z tej funkcji (ks. ks. Rożek, Chrapek, Pawlicki).

Zamierzone i konieczne w najbliższym czasie dalsze zwolnienia 5 kapelanów wojskowych ze względu na szczególnie podeszły wiek lub niewłaściwą postawę polityczną pogłębią niedobory kadrowe służby duszpasterskiej, przy jednoczesnym braku odpowiednich do niej kandydatów. Trudności [w] uzyskaniu nowych, odpowiadających naszym wymogom księży do pracy w duszpasterstwie wojskowym są głównie wynikiem określonego przeciwdziałania ze strony kard. Wyszyńskiego oraz kurii biskupich (np. księży społecznie pozytywni nie otrzymują ich zezwoleń na przejście do pracy w duszpasterstwie [wojskowym]). Optymizm Urzędu do spraw Wyznań w ocenie możliwości czerpania właściwych kandydatów do duszpasterstwa wojskowego spośród aktywu organizacji „Caritas” nie został potwierdzony przy okazji starań o uzyskanie kandydatów na administratorów kościołów garnizonowych. W rezultacie na miejsce ostatnio zwolnionych 4 kapelanów wojskowych Urząd do spraw Wyznań znalazł dotąd zaledwie jednego kandydata (i to tylko czasowo, na okres 3 miesięcy), natomiast 3 kościoły pozostały w zasadzie nieobsadzone.

Szereg trudności omawianych wyżej pogłębia społeczna bierność i cyniczna dwulicowość generalnego dziekana ks. płk. Szemraja, obserwowana u niego szczególnie wyraźnie na przestrzeni ostatnich lat. Wniosek komisji zawarty w naszej poprzedniej

⁵ Faktycznie od 1947 r., niemniej już od jesieni 1945 r. kościół św. Jerzego w Sopocie użytkowany był przez prefekta, a następnie administratora nowej parafii diecezjalnej erygowanej w październiku 1947 r. Świątynia formalnie przeszła w zarząd MON dopiero w styczniu 1948 r.

notatce o konieczności dokonania zmiany na stanowisku generalnego dziekana nie został do tej pory w sposób konkretny podjęty do realizacji przez kompetentny w tej sprawie Urząd do spraw Wyznań.

* * *

W komisyjnie opracowanej poprzednio notatce dotyczącej duszpasterstwa wojskowego wskazywaliśmy na negatywne skutki towarzyszące istnieniu instytucji kapelanów w wojsku. Pogląd ten podtrzymujemy nadal. Utrzymywanie duszpasterstwa wojskowego uważamy za zjawisko politycznie niezręczne, stwarzające, zwłaszcza na zewnątrz, dwuznaczne iluzje co do kierunku prowadzonej przez nas pracy wychowawczej i światopoglądowej w wojsku. Stwarza to również dodatkowe trudności w pracy politycznej, szczególnie w okresie, gdy coraz szerzej wciela się do wojska alumnów⁶ i istnieje potrzeba jednoznacznego akcentowania charakteru pracy światopoglądowej w siłach zbrojnych.

W związku z powyższym nasuwają się następujące wnioski:

1. Korzyści z istnienia duszpasterstwa wojskowego w polityce wyznaniowej uznać należy obecnie za niedostateczne w stosunku do pokładanych w nim dotąd przez Urząd do spraw Wyznań nadziei.

Na marginesie sprawy duszpasterstwa wojskowego wydaje się celowym dokonanie gruntownej analizy i oceny form oraz skuteczności działania tak zw[anego] ruchu księży postępowych (do aktywu którego zalicza się kapelanów wojskowych).

2. Duszpasterstwo wojskowe stanowi obce politycznie ciało w siłach zbrojnych i powoduje szereg ujemnych implikacji politycznych.

3. Trudności personalne duszpasterstwa wojskowego pogłębiają brak perspektyw tej instytucji.

Mając na uwadze, że kościoły garnizonowe mogą być przejęte – a to w opisanej sytuacji stanowi realne niebezpieczeństwo – przez katolicki kler świecki bez żadnej rekompensaty, Urząd do spraw Wyznań winien wypracować odpowiedni wariant rozwiązania, względnie zupełnie innego ustawienia duszpasterstwa w sposób politycznie dla nas korzystny. Należy przy tym szczególnie wnikliwie przemyśleć i zbadać możliwości adaptacji, względnie przekazania innym wyznaniom kościołów garnizonowych. Główny Zarząd Polityczny WP pragnie jednocześnie podkreślić pilność tego zagadnienia, zanim sygnalizowana sytuacja nie stanie się widoczna na zewnątrz.

4. W wypadku uznania konieczności dalszego istnienia duszpasterstwa wojskowego w obecnych ramach organizacyjnych proponuje się, by odpowiedzialnym za całokształt jego działalności uczynić Urząd do spraw Wyznań, jak również, by Urząd do spraw Wyznań pokrywał z Funduszu Kościelnego wydatki związane z uposażeniem kapelanów pomocniczych. Wniosek Głównego Zarządu Politycznego w sprawie przyznania funduszu osobowego na ten cel z dnia 30 listopada ub[iegłego] roku nie został do tej pory załatwiony (załącznik nr 3⁷).

⁶ W 1955 r. władze PRL w ramach represji wobec niektórych kurii rozpoczęły powoływanie alumnów do wojska, wbrew porozumieniu zawartemu między państwem i Kościołem w 1950 r. Od 1964 r. zjawisko to miało charakter bardziej masowy, wtedy też w ramach swego eksperymentu utworzono specjalne jednostki „kleryckie”, od 1966 r. funkcjonowały trzy z nich jako bataliony ratownictwa terenowego (Bartoszyce, Brzeg, Szczecin-Podjuchy). Proceder ten trwał do 1980 r.

⁷ Zob. dokument nr 6.

* * *

Główny Zarząd Polityczny zwraca się z prośbą o podjęcie decyzji odnośnie [do] przedstawionych spraw.

Załączników 3 – jak w tekście.

Wydruk[owano] w 5 egz.

Wyk[onał] B[olesław] M[achoń] – płk

Druk WJ – 7 V 1963 r.

Nr 83/63

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 70–74, oryginał, mps.

Nr 4

1962 październik 5, Warszawa – Pismo szefa Głównego Zarządu Politycznego WP i wiceministra obrony narodowej gen. dyw. Wojciecha Jaruzelskiego do głównego kwatermistrza WP gen. dyw. Wiktora Ziemińskiego dotyczące duszpasterstwa wojskowego i stanu obiektów sakralnych

Odpis

Załącznik nr 1

Główny Zarząd Polityczny WP

Nr 01126

z dnia 5 X 1962 r.

Tajne^a

Egz. pojed[ynczy]

Główny Kwatermistrz WP
gen. dyw. Wiktor Ziemiński¹

Główny Zarząd Polityczny WP dokonał analizy działalności duszpasterstwa wojskowego i stanu obiektów sakralnych.

Duszpasterstwo wojskowe dysponuje 43 obiektami sakralnymi pozostającymi na ewidencji wojska. Wykaz ich – z dyslokacją, stanem technicznym i potrzebnymi nakładami – opracował w roku 1960 na zapotrzebowanie Głównego Zarządu Politycznego WP Departament Służby Kwaterunkowo-Budowlanej Głównego Kwatermistrzostwa WP.

Na podstawie przytoczonej na wstępie analizy oraz w oparciu o opinię Urzędu do spraw Wyznań, konsultowaną z terenowymi władzami administracyjnymi i instancjami partyjnymi oraz zarządami politycznymi OW, postanowiono:

1. a) utrzymać w administracji wojska 32 obiekty: Kraków, Kielce, Radom, Rzeszów, Siedlce, Komorowo^b k. Ostrowi Mazowieckiej, Warszawa (ul. Długa i kaplica na Cmentarzu Powązkowskim), Bemowo, Skierniewice, Lublin, Puławy, Olsztyn, Gdańsk-Wrzeszcz, Sopot, Szczecin, Inowrocław, Chełmno, Toruń, Bydgoszcz, Katowice, Gliwice, Łódź (2), Wrocław, Jelenia Góra, Żary, Poznań, Kalisz, Gniezno, Legionowo i Rembertów – poligon (czasowo);

b) **adaptować na inne cele 5 obiektów** znajdujących się na terenie zamkniętym zgodnie z potrzebami jednostek (Kraków – kaplica szpitalna, Toruń, Kuzuń, Chełm Lubelski i Hrubieszów). Niektóre z wymienionych obiektów już są wykorzystywane na magazyny;

c) rozebrać ze względu na duży procent zniszczenia 6 obiektów (Zegrze, Dęblin, °Orneta^c, Warszawa – Cytadela, Międzyrzecz, Skwierzyna);

^a Powyżej pieczątki z wpisanymi odręcznie numerami pism i datami: Załącznik nr 2 do pisma nr 016474 z dnia 11 V 1963 r.; Gabinet MON – Za[łącznik] nr 2 do pisma wch[odzącego] nr 0756 z dnia 8 V 1963 r.

^b *W oryginale*: Komorów.

^{c-c} *Fragment podkreślony odręcznie. Na marginesie dopisano znak zapytania.*

¹ Wiktor Józef Ziemiński (1907–1970) – żołnierz zawodowy WP i IWP (1930–1970, z krótkimi przerwami); uczestnik kampanii polskiej 1939 r., od 1945 r. służył w kwatermistrzostwie, główny kwatermistrz WP (1956–1970). Od 1960 r. generał dywizji. Członek PPR/PZPR.

d) przekazać radom narodowym 2 obiekty w uzgodnieniu z Urzędem do spraw Wyznań (Przemyśl oraz Poznań, ul. Kościuszki 92).

Powyższe decyzje (od 1 b, c, d) należy realizować etapami, w ścisłym porozumieniu z terenowymi władzami wyznaniowymi, politycznymi, dowództwami garnizonów i urzędami konserwatorskimi. Szczególnie drażliwą, lecz konieczną i pilną, będzie sprawa rozbiórki obiektu na Cytadeli (zgoda urzędu konserwatorskiego została już uzyskana). Już obecnie czynione są próby przejścia tego kościoła przez kler świecki. W chwili obecnej jest on zabezpieczony, nieczynny i zniszczony w około 80 proc.

2. Przy załatwianiu konkretnych spraw dotyczących kościołów garnizonowych okazało się, że co do niektórych z nich nie są załatwione formalności prawne potrzebne dla udokumentowania prawa własności Skarbu Państwa do tych nieruchomości lub też, że nieruchomości te są obciążone różnymi ciężarami na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego. Urząd do spraw Wyznań proponuje, by zebrać wyciągi z ksiąg wieczystych wszystkich nieruchomości, na których znajdują się kościoły garnizonowe. Chodzi tu o wyciągi zupełne, tj. odzwierciedlające nie tylko wpis właściciela w księdze wieczystej, lecz również wszystkie hipoteki, służebności i inne prawa obciążające nieruchomość. Po zebraniu kompletnego materiału proszę o przesłanie go do GZP WP celem uzgodnienia z Urzędem do spraw Wyznań czynności potrzebnych dla uregulowania stanu prawnego poszczególnych nieruchomości.

3. Dla polepszenia kontroli nad świadczeniami z budżetu MON na konserwację i remonty obiektów sakralnych zalecono decydować o tych kwestiach na szczeblu centralnym (Dep[artament] Kwat[erunkowo]-Bud[owlany], GZP WP i Urząd do spraw Wyznań). Myślą przewodnią tego zalecenia jest maksymalne świadczenie na te cele z własnych środków społecznych kościołów wojskowych.

**Szef Głównego Zarządu Politycznego WP,
wiceminister obrony narodowej
Wojciech Jaruzelski²,
generał dywizji**

Za zgodność:

(-)^d

Wydruk[owano] w 5 egz.

Druk WJ – 6 V 1963 r.

Nr 80/63

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 75–76, oryginał, mps.

^d Podpis Bolesława Machonia.

² Wojciech Jaruzelski (1923–2014) – żołnierz zawodowy IWP (1943–1991); szef GZP WP (1960–1965), wiceminister obrony narodowej (1962–1968), później m.in. szef Sztabu Generalnego WP, minister obrony narodowej, I sekretarz KC PZPR, premier, prezydent. Członek KC PZPR (1964–1989), poseł na Sejm PRL (1961–1989). Od 1960 r. generał dywizji. W latach 1946–1954/1955 figurował w ewidencji operacyjnej Informacji Wojskowej jako informator ps. „Wolski?”.

[1963 maj, Warszawa] – Wykaz obiektów sakralnych pozostających w użytkowaniu duszpasterstwa wojskowego z aktualnym stanem obsady personalnej

Załącznik nr 2^a

Wykaz

obiektów sakralnych pozostających w administracji duszpasterstwa wojskowego oraz stan aktualnej obsady personalnej

Okręgi wojskowe ¹	Lp.	Wykaz kościołów wg miejscowości	Obsada personalna			Dualizm – parafie cywilne	Uwagi
			Kapelani wojskowi	Kapelani pomocniczy	Propozycje zwolnienia		
1	2	3	4	5	6	7	8
WOW	1.	Warszawa, ul. Długa 13/15	płk Szemraj ^b kpt. Szymczak ²				
	2.	Warszawa, ul. Powązkowska	kpt. Szczepański		x		
	3.	Warszawa, Bemowo	kpt. Suliga		x		
	4.	Kielce, ul. Chęcińska	ppłk Puacz ³				

^a Powyżej pieczętki z wpisanymi odręcznie numerami pism i datami: Załącznik nr 3 do pisma nr 016474 z dnia 11 V 1963 r.; Gabinet MON – Za[łącznik] nr 3 do pisma wch[odzącego] nr 0756 z dnia 8 V 1963 r.

^b Przy nazwisku czerwona kreska.

¹ Warszawski (WOW), Pomorski (POW) i Śląski (ŚOW).

² Zygmunt Szymczak (1911–1981) – święcenia kapłańskie w Janowie Podlaskim (1938); wikariusz i katecheta w diecezji siedleckiej (podlaskiej); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1957–1973), kapelan wojskowy w Skiermiewicach i Warszawie (1958–1973). Od 1957 r. kapitan, od 1963 r. major, następnie podpułkownik. W latach 1953–1975 figurował w ewidencji operacyjnej UB/SB/WSW jako informator ps. „Jan”.

³ Mikołaj Puacz (1909–1978) – święcenia kapłańskie w Lublinie (1937); wikariusz i prefekt; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1944–1971), kapelan szpitali polowych, następnie w Lublinie, Chełmie, Zamościu, Wrocławiu (zastępca dziekana DOW IV), Kaliszu, Puławach, Kielcach (1953–1964) i ponownie w Lublinie. Od 1957 r. podpułkownik, od 1969 r. pułkownik.

Okręgi wojskowe	Lp.	Wykaz kościołów wg miejscowości	Obsada personalna			Dualizm – parafie cywilne	Uwagi
			Kapelani wojskowi	Kapelani pomocniczy	Propozycje zwolnienia		
1	2	3	4	5	6	7	8
	5.	Radom, ul. Żeromskiego	ppłk Wystrychowski ⁴				
	6.	Kraków, ul. Dietla		Z[ygmunt] Staniszewski ⁵			czasowo
	7.	Rzeszów, ul. Reformacka		W[enecjusz] Maćkowiak			
	8.	Siedlce, ul. Kilińskiego		J[ózef] Rożek			
	9.	Komorowo ^c k. Ostrowi Maz.		S[[tanisław] Pytkowski			
	10.	Skiermiewice, ul. Batorego		Z[ygfryd] Stanowski		x	czasowo
	11.	Lublin, Al. Raclawickie ^d		J[ózef] Świdnicki			czasowo
	12.	Puławy, ul. Zwycięstwa ⁶	ppłk Bancer		x		
	13.	Olsztyn, ul. Konopnickiej	mjr Samsonowicz ⁷				
	14.	Legionowo	ppłk Mrugacz ⁸				

WOW

^c *W oryginalne*: Komorów.^d *W oryginalne*: ul. Raclawicka.⁴ Andrzej Walter Wystrychowski (1912–1986) – w zakonie benedyktynów (1931–1949?); święcenia kapłańskie w Pradze (1937); kapelan AK; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1944–1980), uczestnik walk od Lublina po Berlin, kapelan wojskowy w Gorzowie Wielkopolskim, Koszalinie, Szczecinie, Skiermiewicach, Radomiu (1951–1965) i Sopocie. Od 1951 r. podpułkownik, od 1968 r. pułkownik (komandor). W latach 1978–1989 (*sic!*) figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Komandor”.⁵ Zygmunt Staniszewski (1905–1974) – święcenia kapłańskie we Lwowie (1928); ekspatriowany na Śląsk Opolski (1945), m.in. administrator parafii w Bytomiu i Gliwicach; od 1958 r. na emeryturze; w duszpasterstwie wojskowym IWP bez włączenia do służby czynnej (1945, kapelan w Bytomiu), kapelan pomocniczy w Krakowie (1963–1970). Kapitan rezerwy.⁶ Błąd, ponieważ przy ul. Zwycięstwa (ob. Marszałka Józefa Piłsudskiego) znajdowała się parafia diecezjalna, natomiast kościół garnizonowy był przy ul. Lubelskiej.
⁷ Józef Samsonowicz (1922–1972) – święcenia kapłańskie w Lubaczowie (1949); nauczyciel religii; w duszpasterstwie wojskowym IWP (od 1954), kapelan wojskowy w Żarach, Olsztynie (1960–1964), Warszawie (zastępca generalnego dziekana WP 1964–1966) i Gdańsku-Wrzeszczu. Od 1960 r. major, od 1964 r. podpułkownik.⁸ Jan Mrugacz OCD (1915–2002) – w zakonie karmelitów (od 1930?); święcenia kapłańskie w Krakowie (1939); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1944–1983), uczestnik walk od Warszawy po Pragę czeską, kapelan wojskowy w Warszawie (zastępca dziekana DOW I), Legionowie (1947–1983), jednocześnie zastępca generalnego dziekana WP (1967–1983). Od 1952 r. podpułkownik, od 1967 r. pułkownik.

Okręgi wojskowe	Lp.	Wykaz kościołów wg miejscowości	Obsada personalna			Dualizm – parafie cywilne	Uwagi
			Kapelani wojskowi	Kapelani pomocniczy	Propozycje zwolnienia		
1	2	3	4	5	6	7	8
POW	15.	Gdańsk-Wrzeszcz, ul. Sobótki	ppłk Borowczyk		x		
	16.	Gdynia – Sopot, ul. Monte Cassino ⁹	ppłk Kłosowicz ¹⁰		x	x	
	17.	Szczecin, pl. Zwycięstwa	kpt. Bąk ¹¹				
	18.	Inowrocław, ul. Narutowicza		L[eopold] Pilipowski ¹²			
	19.	Chełmno, ul. Armii Czerwonej ¹³		Z[dzisiaj] Chrapek			
	20.	Toruń, pl. Świerczewskiego ¹⁴		Majka ¹⁵			czasowo
	21.	Bydgoszcz, ul. Bernardyńska	mjr. Janczak ^{e16}				

^e *W oryginale: Janczak.*

⁹ Kościół garnizonowy w Sopocie w 1957 r. przeniesiono z Garnizonu Gdańsk do Garnizonu Marynarki Wojennej Gdynia, niemniej formalne przekazanie nastąpiło dopiero w 1967 r.

¹⁰ Wiktor Kłosowicz (1914–1980) – święcenia kapłańskie w Łodzi (1939); członek AL; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1946–1965), kapelan wojskowy w Białyństoku, Żarach, Gliwicach, Warszawie, Bydgoszczy, Łodzi i Sopocie (1957–1965). Po zwolnieniu z wojska rezydował w Łodzi. Od 1957 r. podpułkownik. W latach 1978–1980 figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Wiktor”.

¹¹ Władysław Bąk (1904–1977) – święcenia kapłańskie w Janowie Podlaskim (1931); wikariusz, prefekt i proboszcz; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1957–1970), kapelan wojskowy w Szczecinie (1957–1966) i Stedlcaach. Od 1957 r. kapitan, od 1963 r. major, od 1969 r. podpułkownik. W latach 1949–1971 (z krótkimi przerwami) figurował w ewidencji operacyjnej Informacji Wojskowej i UB/SB jako informator i TW ps. „Ptak”.

¹² Leopold Pilipowski (1894–1970) – święcenia kapłańskie w Żytomierzu (1918); kapelan wojskowy (1920–1938), starszy kapelan w Inowrocławiu (1923–1937), po 1945 r. pracował w diecezjach gdańskiej i płockiej; kapelan pomocniczy w Inowrocławiu (1958–1966). Major rezerwy.

¹³ Obecnie al. 3 Maja.

¹⁴ Obecnie pl. św. Katarzyny.

¹⁵ Adam Majka (1927–2007) – święcenia kapłańskie w Pelplinie (1952); wikariusz w parafiach Nowe, Koronowo, Puck, NMP w Toruniu, proboszcz parafii Lubichowo (1968–1990); kapelan pomocniczy przy kościele garnizonowym w Toruniu (1959–1967).

¹⁶ Tadeusz Janczak (1919–1994) – święcenia kapłańskie w Oświęcimiu (1946); w zgromadzeniu księży salezjanów (do 1952); inkardynowany do diecezji katowickiej; początkowo pracował w tzw. diecezji gorzowskiej; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1950–1972), kapelan wojskowy w Katowicach, Bydgoszczy (1953–1963), Toruniu i Żarach. Od 1956 r. major, od 1963 r. podpułkownik. W latach 1951–1960(?) figurował w ewidencji operacyjnej UB/SB jako informator ps. „Wiśniewski”.

Okręgi wojskowe	Lp.	Wykaz kościołów wg miejscowości	Obsada personalna			Dualizm – parafie cywilne	Uwagi
			Kapelani wojskowi	Kapelani pomocniczy	Propozycje zwolnienia		
1	2	3	4	5	6	7	8
ŚOW	22.	Wrocław, ul. św. Elżbiety	ppłk Węgrzyn ¹⁷				
	23.	Katowice, ul. Kopernika	ppłk Wilczek ¹⁸				
	24.	Gliwice, ul. Barbary ¹⁹	ppłk Wiernusz ²⁰				
	25.	Łódź, pl. Wolności	ppłk Wojtyła ²¹			x	pod nad- zorem ppłk. Wojtyły
	26.	Łódź, ul. Jerzego ²²					
	27.	Jelenia Góra, ul. 1 Maja	ppłk Gałęza ²³			x	

¹ *W oryginale: Wojtyła.*

¹⁷ Józef Węgrzyn OCD (1912–1988) – w zakonie karmelitów (od 1935/1936, o. Kolumban); święcenia kapłańskie w Krakowie (1939); kapelan Batalionów Chłopskich w Krakowie; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1979), kapelan wojskowy we Wrocławiu (1945–1950 i 1959–1964), Międzyzrzeczu, Jeleniej Górze i Łodzi. Od 1952 r. podpułkownik, od 1968 r. pułkownik. W latach 1950–1979 figurował w ewidencji operacyjnej Informacji Wojskowej/WSW i SB jako agent i TW ps. „Cires”, „Iwesi” i „Szarołka”.

¹⁸ Franciszek Wilczek (1918–1978) – w zakonie karmelitów (1934–1947, o. Adolf); święcenia kapłańskie w Krakowie (1942); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1949–1969), kapelan wojskowy w Warszawie, Chełmie i Katowicach (1953–1969). Od 1962 r. podpułkownik. W latach 1949–1978 figurował w ewidencji operacyjnej UB/SB jako TW i konsultant ps. „Pax”.

¹⁹ Obecnie ul. św. Barbary.

²⁰ Stanisław Wiernusz (1910–1990) – w zakonie jezuitów (1927–1948); święcenia kapłańskie w Nowym Sączu (1941); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1970), kapelan wojskowy w Modlinie, Szczecinie i Gliwicach (1950–1970). Od 1959 r. podpułkownik, od 1973 r. pułkownik.

²¹ Franciszek Wojtyła (1905–1982) – święcenia kapłańskie w Przemyslu (1931); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1944–1969), podczas II wojny światowej uczestnik walk na szlaku bojowym od Wrocławia po Dreżno, następnie kapelan wojskowy kolejno w Rzeszowie, Olsztynie, Białymstoku, Żarach, Sopotcie, Łodzi (1957–1964), Bydgoszczy, Kielcach i Przemyslu. Po zwolnieniu z wojska rezydent w Gdyni. Od 1957 r. podpułkownik, od 1969 r. pułkownik.

²² Obecnie ul. św. Jerzego.

²³ Jan Gałęza (1913–1979) – święcenia kapłańskie w Płocku (1940); proboszcz parafii Mochowo (1948–1953); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1953–1978), kapelan wojskowy w Warszawie, Żarach, Jeleniej Górze (1960–1964), Olsztynie. Od 1961 r. podpułkownik.

Okręgi wojskowe	Lp.	Wykaz kościołów wg miejscowości	Obsada personalna			Dualizm – parafie cywilne	Uwagi
			Kapelani wojskowi	Kapelani pomocniczy	Propozycje zwolnienia		
1	2	3	4	5	6	7	8
	28.	Żary, ul. B[olesława] Chrobrego	ppłk Kulej ²⁴				
	29.	Poznań, ul. Szamarzewskiego	^g ppłk Humeński ²⁵				
	30.	Kalisz, ul. Kolegialna		J[an] Pawlicki			
	31.	Gniezno, ul. B[olesława] Chrobrego	mjr Kubal ²⁶				

^{g-g} *Fragment podkreślony odręcznie i oznaczony „ptaszkiem”* – V.

^h *W oryginalnie*: Kubala.

²⁴ Piotr Kulej (1907–1984) – w zakonie kamedułów (1925–1938) i zmartwychwstańców (1938–1955); święcenia kapłańskie w Rzymie (1933?); inkardynowany do diecezji warmińskiej (1955); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1945–1977), kapelan wojskowy w Olsztynie (zastępca dziekana DOW II), Kaliszu, Żarach (1960–1967) i Poznaniu. Od 1957 r. podpułkownik, od 1970 r. pułkownik. W latach 1978–1984 figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Paweł”.

²⁵ Julian Humeński (1911–1994) – w zakonie jezuitów (1926–1948 i od 1986); święcenia kapłańskie w Lublinie (1938); w duszpasterstwie wojskowym IWP (1948–1986), redaktor miesięcznika „Kapelan Wojskowy”, kapelan wojskowy w Rzeszowie i Poznaniu (1960–1964), generałny dziekan WP (1964–1986). Po zwolnieniu z wojska rezydent w Gliwicach. Od 1961 r. podpułkownik, od 1965 r. pułkownik.

²⁶ Marian Kubal (1912–1985) – święcenia kapłańskie w Płocku (1938); więzielnik niemieckich obozów koncentracyjnych; w duszpasterstwie wojskowym IWP (1954–1972), kapelan wojskowy w Gnieźnie (1954–1968) i Kaliszu. Od 1960 r. major, od 1968 r. podpułkownik. W latach 1968–1973 figurował w ewidencji operacyjnej SB jako TW ps. „Lurek”.

Uwagi:

1) Ilość księży:

– kapelanów wojskowych 21

– kapelanów pomocniczych (cywilnych) 10

[Razem] 31

2) – przewidywane niedobory kadrowe (rubryki 6 i 8) 10

– wyrażający chęć zwolnienia się z funkcji kapelanów pomocniczych (cyt. w notatce: ks. ks. Rożek, Chrapek i Pawlicki – rubryka 5) 3

[Razem] 13

– potrzeba wymiany na stanowisku generalnego dziekana lub zwolnienie nawet z wojska ks. płk. Szemraja 1

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 80–81, oryginał, mps.

Nr 6

1962 październik 31, Warszawa – Pismo szefa Głównego Zarządu Politycznego WP i wiceministra obrony narodowej gen. dyw. Wojciecha Jaruzelskiego do dyrektora Urzędu do spraw Wyznań Tadeusza Żabińskiego dotyczące kapelanów pomocniczych

Odpis^a

Załącznik nr 3

Główny Zarząd Polityczny WP

Nr Pf. 1122

z dnia 31 X 1962 r.

Poufne

Egz. ...^b

Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań
Tow. Tadeusz^c Żabiński¹

Nawiązując do wspólnego opracowania problematyki duszpasterstwa wojskowego, informuję, że jesteśmy w trakcie realizacji przyjętych wniosków w dziedzinie kadrowej oraz dotyczącej obiektów sakralnych. Szczegóły zostały omówione na konferencji u tow. Bohdana² w dniu 30 bm. przez przedstawicieli GZP, Departamentu Kadr MON, Departamentu Kwaterunkowo-Budowlanego Głównego Kwatermistrzostwa i MSW.

Zasadniczą trudność nasuwa jedynie sprawa instytucji „kapelanów pomocniczych”. Brak jest mianowicie środków finansowych w resorcie MON, w związku z aktualną sytuacją gospodarczą kraju oraz wytycznymi do budżetu MON na rok 1964, na finansowanie tego przedsięwzięcia z budżetu wojskowego, pomimo że jest to kwota stosunkowo mała. Dla normalnego funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego należałoby znaleźć pokrycie na opłacanie 6 stanowisk kapelanów pomocniczych, którym powierza się administrowanie kościołami garnizonowymi. Przy ryczałcie miesięcznym **2500 zł** wydatki z tego tytułu w **skali rocznej** wynosiłyby kwotę **180 000 zł**.

W związku z powyższym zwracam się do Towarzysza Dyrektora z propozycją rozważenia możliwości świadczenia na wspomniany wyżej cel przez Urząd do spraw Wyznań z Funduszu Kościelnego, którego status ewentualność taką dopuszcza. Odpowiedni tryb realizacji ustalono by zgodnie z życzeniami urzędu.

^a Powyżej pieczętki z wpisanymi odręcznie numerami pism i datami: Załącznik nr 4 do pisma nr 016474 z dnia 11 V 1963 r.; Gabinet MON – Załącznik nr 4 do pisma wch[odzącego] nr 0756 z dnia 8 V 1963 r.

^b Brak numeru.

^c W oryginale: Jan.

¹ Tadeusz Żabiński (1904–1990) – działacz partyjno-państwowy; przewodniczący PWRN w Szczecinie i Kielcach, zastępca, następnie kierownik WdsW PWRN w Warszawie; dyrektor UdsW (1961–1965). Członek KPP, PPR/PZPR.

² Jan Bohdan (1927–1985) – magister filozofii; wykładowca na uczelniach w Warszawie, Gdańsku i Słupsku; instruktor KC PZPR; wicedyrektor UdsW i dyrektor Funduszu Kościelnego (1961–1968). Od 1969 r. zarejestrowany jako kontakt operacyjny SB w Słupsku i Departamentu III MSW.

Dyskusja nad tym zagadnieniem wykazała celowość nawet szerszego potraktowania tego problemu ze względu na zamierzenia urzędu wobec ruchu księży postępowych. Istnieje bowiem w duszpasterstwie wojskowym około 16 wakatów (przy przyjętym założeniu likwidacji kościołów garnizonowych w Przemyślu i Lublińcu), których nie zamierzamy obsadzać, gdyż nie jest to dla normalnego funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego konieczne. 7 etatów wolnych jest w Warszawie, w tym 5 w Generalnym Dziekanacie. Jeśli potrzeby urzędu wymagałyby obsadzenia zablokowanych etatów kapelanami pomocniczymi, to mogłoby to nastąpić po uprzednim przydzieleniu określonych środków finansowych na opłacanie zaangażowanych księży.

Proszę uprzejmie Towarzysza Dyrektora o poinformowanie mnie o zajętych w przedmiotowej sprawie stanowisku.

**Szef Głównego Zarządu Politycznego WP,
wiceminister obrony narodowej
Wojciech Jaruzelski,
generał dywizji**

Za zgodność:

(-)^d

Wydruk[owano] w 5 egz.

Druk WJ – 81/63

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 77, oryginał, mps.

^d Podpis Bolesława Machonia.

Nr 7

1964 maj 23, Warszawa – Pismo szefa Głównego Zarządu Politycznego i wiceministra obrony narodowej gen. dyw. Wojciecha Jaruzelskiego do ministra obrony narodowej marsz. Mariana Spychalskiego dotyczące duszpasterstwa wojskowego

Tajne

Egz. nr ^a2^a

^bMinister Obrony Narodowej
Marian Spychalski
Marszałek Polski

Na przestrzeni lat 1962–1963 analizowano pracę duszpasterstwa wojskowego i [kwestię] jego dalszych perspektyw. Notatki w tej sprawie, sporządzone wspólnie przez GZP WP, Urząd do spraw Wyznań, Wydział Administracyjny KC PZPR, MSW, WSW, Departament Kadr MON, przedłożone zostały Towarzyszowi Ministrowi (za nr. 0759 z dnia 20 VI 1962 r. i [nr.] 0487 z dn[ia] 8 V 1963 r.), ^apo czym^a skierowane do Komisji do spraw Kleru KC PZPR, której przewodniczy tow. Zenon Kliszko¹.

Komisja do spraw Kleru w grudniu 1963 r. zatwierdziła wnioski zawarte we wspomnianych notatkach i zaaprobowane przez Towarzysza Marszałka.

Do najważniejszych z wniosków, które zostały zatwierdzone, zaliczyć należy:

- 1) konieczność dokonania zmian personalnych (jak w projekcie rozkazu);
- 2) uznanie faktu, że duszpasterstwo [wojskowe] istnieje nie ze względu na zainteresowanie MON, lecz wyłącznie z potrzeby polityki wyznaniowej państwa i dlatego w sprawach duszpasterstwa wojskowego wiodącą rolę spełniać będzie Urząd do spraw Wyznań;
- 3) usankcjonowano istnienie w duszpasterstwie wojskowym kapelanów pomocniczych, to jest księży świeckich, odpowiednio dobranych, którym powierza się administrowanie kościołami garnizonowymi, bez potrzeby powoływania ich do wojskowej służby zawodowej;
- 4) niepowiększanie stanu duszpasterstwa (zredukowanego już do minimum) i powoływanie do wojskowej służby zawodowej **wyjątkowo**, na wniosek Urzędu do spraw Wyznań.

^{a-a} *Wpisano odręcznie.*

^b *W lewym górnym rogu pieczęć nagłówkowa: Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego z wpisanymi odręcznie numerem pisma: 0525 i datą: 23 V 1964 r.*

¹ Zenon Kliszko (1908–1989) – działacz komunistyczny; wicemarszałek Sejmu PRL (1957–1971); członek BP KC PZPR (1959–1970). Najbliższy współpracownik I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, odpowiedzialny m.in. za politykę wyznaniową. Po Grudniu '70 usunięty z władz partyjnych i państwowych.

Odwołanie płk. Szemraja do dyspozycji [Departamentu] Kadr MON uzasadnione jest tym, że dalsze propozycje w odniesieniu do niego przedstawione będą po przeprowadzeniu z nim rozmowy w najbliższym czasie. Zamierza się go zwolnić, chociaż może zaistnieć potrzeba wyznaczenia go na kapelana garnizonowego (w terenie).

(-)^c

Wydruk[owano] w 2 egz.^d

Egz. nr 1 – adresat

Egz. nr 2 – aa.

Wyk[onał] B[olesław] M[achon] – płk

Druk WJ – 22 V 1964 r.

Nr 0116/64

Źródło: CAW, GZP WP, 380/92/886, k. 345, oryginał, mps.

^c *Podpis Wojciecha Jaruzelskiego. Obok pieczętka: Szef Głównego Zarządu Politycznego WP Wiceminister Obrony Narodowej gen. dyw. Wojciech Jaruzelski.*

^d *Obok odręczny dopisek: Egz. nr 1 przy rozkazie personalnym do MON.*

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach
001/586, t. 2.

Centralne Archiwum Wojskowe
Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego: 380/92/886.

Źródła publikowane

Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w latach 1945–1991, cz. 1: 1945–1956, wybór i oprac.
T. Kośmider, M. Wesołowski, Warszawa 2007.

Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945, red. M. Anusiewicz, Warszawa 1958.

Akty prawne

Statut Duszpasterstwa Wojskowego (Dz.U. 1926, nr 124, poz. 714).

Wspomnienia

Bóg nie jest Bogiem wojny. Wspomnienia alumnów-żołnierzy, t. 1–3, oprac. K. Fąfara, Z. Kępa,
J. Prochwicz, Warszawa 2023.

Cieński W., *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939–1942*, wybór i oprac.
J. Żurek, Katowice – Warszawa 2021.

Gabański S., *Dobrze! Zapiski kleryka-żołnierza (1965–1967)*, wstęp i oprac. J. Marecki, Kra-
ków 2013.

Paško H., *„Taki szubrawiec jak wy”. 715 dni służby wojskowej kleryka w komunistycznej
armii*, Warszawa 2024.

Wawryszko T., *Klerycy w wojsku. Wspomnienia ze służby wojskowej 1971–1973*, Skołyszyn
2002.

Humeński J., *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, Warszawa 1974.

Opracowania

Frątczak S.Z., *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce 1918–1923. Studium historyczno-prawne*,
t. 1–2, Warszawa 2021.

Generalny Dziekanat Wojska Polskiego w zasobie Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej,
[wybór E. Horoszko, P. Kaczmarska], Nowy Dwór Mazowiecki 2014.

Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich, red. J. Ziółtek et al., Lublin 2004.
Janowski J., *Alumni-żołnierze. Elementy formacji seminaryjnej w świadomości alumnów
żołnierzy na podstawie analizy dokumentów osobistych*, Świdnica 2007.

Każmierska K., Pałka J., *Żołnierze LWP. Historie mówione*, Łódź 2018.

Kiełczewski H., *Ksiądz płk Michał Zawadzki w strukturach KBW i WP, „Znad Kamiennej.
Studia i materiały”* 2012, t. 5.

*Kompanie kleryczne w Wojsku Polskim 1959–1980. Materiały z konferencji naukowej zor-
ganizowanej w 5 Pułku Inżynieryjnym w Szczecinie-Podjuchach, 8–9 września 2008 r.*,
red. J. Kornek, T. Krawczak, J. Macholak, Szczecin 2009.

Larysz P., *Służba wojskowa alumnów Śląskiego Seminarium Duchownego w latach 1959–1978*,
Katowice 2009.

- Lesiński A., *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980)*, Olsztyn 1995.
- Leszkowicz T., *Główny Zarząd Polityczny WP jako centrum wojskowej propagandy i indoktrynacji (1956–1980)* [w:] *Wyzwoleni, ale nie wolni (1945–1989). Studia z historii najnowszej*, t. 1, red. A. Popławska *et al.*, Warszawa 2015.
- Mundur i sutanna*, red. S. Pawłowski, Kraków 1998.
- Odziemkowski J., *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998.
- Odziemkowski J., Frączak S., *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996.
- Piontek P., Wesołowski M., *Generalny Dziekanat Wojska Polskiego w latach 1945–1989*, Warszawa 2006.
- Płoski T., *Duszpasterstwo w Wojsku Polskim. Studium prawne z uwzględnieniem praw człowieka i prawa humanitarnego*, Olsztyn 2006.
- Rej K., *Ewangelicka służba duszpasterska w Wojsku Polskim 1919–1950*, Warszawa 2000.
- Setlak A., *Służba alumnów WSD w PRL i jej ocena w wypowiedziach alumnów i kapłanów rezerwistów*, Olsztyn 2002.
- Szczygielski K., *Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku* [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.
- Waszkiewicz Z., *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej*, Toruń 2000.
- Werra Z., *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa 2009.
- Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapała, J. Myszor, Katowice 1999.
- Zajac J., *Mundur zamiast sutanny. Klerycy w wojsku. Bartoszyce 1966–1968*, Częstochowa 2010.
- Ze Wschodu z kapelanem. Rzecz o księdzu – kapelanie 1 Polskiej Dywizji Piechoty imienia Tadeusza Kościuszki Pułkowniku Wilhelmie Franciszku Kubszu*, red. W. Szklarski *et al.*, Nadarzyn [1998].
- Zwoźniński S., *Organizacja i zadania organów politycznych ludowego WP 1949–1955*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 2/3.
- Żurek J., *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Katowice – Warszawa 2018.

STRESZCZENIE

Duszpasterstwo wojskowe w Siłach Zbrojnych PRL budziło kontrowersje. W systemie społeczno-politycznym, który zgodnie z sowieckimi wzorcami walczył z religią i instytucjonalnym Kościołem katolickim, działalność kapelanów wojskowych była oceniana przez partyjnych dogmatyków jako szkodliwa politycznie. Początkowo duszpasterstwo było jednak potrzebne komunistom do legitymizacji władzy – m.in. stwarzało pozory kontynuacji dziedzictwa Wojska Polskiego oraz służyło jako narzędzie indoktrynacji i propagandy. Jednak w miarę krzepnięcia ustroju i zachodzącej równolegle radykalizacji polityki wyznaniowej w PRL jego funkcjonowanie stawało się coraz bardziej kłopotliwe. Sytuację tę pogłębiał regres duszpasterstwa, który osiągnął apogeum w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. W tej sytuacji na początku następczej dekady czynniki wojskowe i polityczne podjęły działania zmierzające nie tylko do przeanalizowania działalności tej komórki, lecz także – jeśli wymagałaby tego sytuacja – jej likwidacji jako „zupełnie obcego ciała” w „ludowym” Wojsku Polskim. Ostatecznie postanowiono je zachować w strukturze peerelowskich sił zbrojnych, lecz niemal zupełnie uzależniono od Urzędu do spraw Wyznań, realizującego dyrektywy centrum władzy w zakresie stosunków państwo–Kościół.

Niniejsza edycja dokumentów dotyczy wymienionych zjawisk. Prezentuje je z perspektywy publikowanych po raz pierwszy w całości wybranych materiałów Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego z lat 1962–1964.

Słowa kluczowe: Siły Zbrojne PRL, „ludowe” Wojsko Polskie, Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego, Urząd do spraw Wyznań, generalny dziekan Wojska Polskiego, duszpasterstwo wojskowe, kapelani wojskowi, polityka wyznaniowa w PRL, indoktrynacja w PRL, propaganda w PRL, stosunki państwo–Kościół w PRL.

ABSTRACT

Military chaplaincy in the Armed Forces of the People's Republic of Poland aroused controversy. In a socio-political system based on Soviet models that fought against religion and the institutional Catholic Church, the activities of military chaplains were judged politically harmful by party dogmatists. Initially, however, the chaplaincy was needed by the communists to legitimise their power – among other things, it gave the appearance of continuing the heritage of the Polish Army and served as a tool of indoctrination and propaganda. However, as the regime solidified and the parallel radicalisation of religious policy in the People's Republic of Poland proceeded, its functioning became increasingly problematic. This situation was exacerbated by the decline of pastoral ministry, which reached its apogee in the second half of the 1950s. At the beginning of the next decade, in this situation military and political agencies took steps not only to analyse the activity of this unit, but also – if the situation required – to liquidate it as a “totally foreign body” in the People's Polish Army. In the end, it was decided to keep the unit within the structure of the PRL armed forces, but it became almost entirely subject to the Bureau for Religious Affairs, which implemented the directives of the nexus of power in the area of Church-state relations.

This edition of documents deals with the phenomena mentioned. It is presented from the perspective of selected materials of the Political Affairs Directorate of the Polish Army (*Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego*) from 1962–1964, published in full for the first time.

Keywords: PRL Armed Forces, Polish People's Army, Political Affairs Directorate of the Polish Army, Bureau of Religious Affairs, General Dean's Office of the Polish Army, military chaplaincy, military chaplains, PRL religious policy, PRL indoctrination, PRL propaganda, PRL church-state relations.